

PAPER DETAILS

TITLE: Görölmek Istenmeyen Gerçek: Sosyal Refah Politikaları ve Demokrasi İlişkisi

AUTHORS: Meryem KORAY

PAGES: 27-60

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2576314>

GÖRÖLMEK İSTENMEYEN GERÇEK: SOSYAL REFAH POLİTİKALARI VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ*

Prof. Dr. Meryem KORAY*

ABSTRACT

Today there were a lot of problems in the world such as the problems of modernity, of identity and the representation crisis of democracy but at the same time we know that we live a pauperization and global/regional/social polarization in a world which is incredibly more prosperous. It is known that all these problems put politics and democratization on the agenda again. In short, the socio-economic inequalities we live can not be accounted only in the context of economy, of growth and even of welfare state that the necessity to analyze all these problems on the basis of democracy problem should not be forgotten. On the other hand, it seems more meaningful to talk about the effects that the globalization and neo-liberal policies on the abolition of the function of democracy where as they create serious questions for labor and are analyzed in this context. This article, with this apprehension, is starting to its way with the idea of re-thinking democracy and politics against the “real liberalism and real globalization” being offered us as the only choice and feels the necessity of concentrating on the relations between democracy, the perspective of political equality and socio-economic inequalities. With this approach, it starts to discuss the social model reproduces the welfare state which emerged as a result of political democracy and transformed capitalism to welfare capitalism and market to social market economy. At this point it becomes important to consider the development of social welfare as a function of political democracy rather than as a function of economic development that is to analyze welfare state as the function of state in the distribution

* Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü

of welfare. Secondly it is necessary to accept that the most determinant factor is the power relations in society in order for politics and democracy to perform such a function. Therefore this article on the one hand analyses the conditions creates social welfare state in Western Europe and the challenges it faces today and on the other hand tries to examine why the character of social state could not develop which had been the official characteristics of state in Turkey since 1960's.

“Bu düşünceler (siyasal katılım kavram üzerine-MK) liberal demokrasinin sosyal demokrasiye evrilmesi veya otoriter demokrasinin plebisiter-hükümran biçimlerine yönelmesi arasındaki tarihsel alternatif bakımından, demokratik potansiyele yönelik olarak sorulacak soruyu şöyle somutlamamıza izin veriyor: Bu katılım potansiyeli, biçimselden maddiye, liberalden toplumsal demokrasiye doğru bir gelişme gerçeklik kazandığı, yani siyasal kararlar özgür bir toplumun gerçekleştirilebilmesi anlamında etkili olabildiği ölçüde demokratiktir”¹

Bugün dünyada modernite sorunları, kimlik sorunları, siyasetin ve demokrasinin temsil krizi gibi birçok sorun olduğu gibi, inanılmaz zenginleşen dünyada azalmak şöyle dursun artan bir fakirleşme ve küresel/bölgesel/toplumsal kutuplaşma yaşadığımızı da biliyoruz. Piyasanın tüketici etkisi ve getirdiği yalnızlıklar, büyüme hırsı ve yarattığı ekolojik sorunlar, artan rekabet ve getirdiği ahlâki çöküntü gibi çok yönlü sorun ve ikilemler karşısında kaldığımız da bir gerçek. Ancak kültürel boyutlu sorunlarla ilgili birçok çalışmada, bu sorunların sosyo-ekonomik dengesizliklerle ve bu dengesizlikleri üreten ekonomik sistemle ilişkisinin ihmal edildiğini söylemek de yanlış olmaz. Oysa yaşadığımız sosyo-ekonomik eşitsizlikler, çok zaman ileri sürüldüğü gibi yalnızca ekonomi, büyüme, hatta refah devleti bağlamında düşünülmemesi gereken sorunlardır ve bunların özünde demokrasi sorunsalı temelinde ele alınması gerekmektedir. Bunun gibi, küreselleşme ve neo-liberal politikalar öncelikle emek açısından ciddi sorunlar doğursa ve günümüz koşullarında daha geniş anlamda emek-sermaye karşıtlığının devam ettiği yadsınamasa da, aslında bunların demokrasinin işlevini ortadan kaldıran sonuçlarından söz etmek daha doğru görünmektedir. Bu yazı, işte bu kaygıyla, yaşadığımız dünya gerçeği ve bize

* Bu yazı, önce “Kemal Saybaşılı’ya Armağan” kitabı için hazırlanmış bir yazıdır; burada biraz değiştirilmiş biçimiyle yayımlanmaktadır.

¹ Jurgen Habermas, “Siyasal Katılım Kendi Başına Bir Değer mi?”, Toplum ve Bilim, 27 Güz 1984; 71.

tek seçenek gibi sunulan “reel liberalizm”² karşısında siyaseti ve demokrasiyi yeniden düşünmek gerektiği görüşünden yola çıkmakta ve bu nedenle demokrasi ve siyasal eşitlik anlayışı ile sosyo-ekonomik eşitsizlikler arasındaki ilişkiler üzerinde durma ihtiyacını duymaktadır. Özetle, siyasal eşitliğin Habermas’dan yaptığımız alıntıdaki gibi sosyal eşitlik üretme potansiyeli ve işlevini, üzerinde durulması gereken bir nitelik olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle de, Avrupa toplum modeli ve bu modelin refah devleti ve refah toplumu anlayışını dikkate alan bir tartışma yapmayı önemsemektedir. Günümüzde farklı gelenekleri temsil eden birçok aydının, küresel kapitalizmin getirdiği sorunlar karşısında yeniden siyaset ve demokrasi üzerinde yoğunlaştıklarını da dikkate almak gereğini duymaktadır.³

20. yüzyılda ulus devletin temel özellikleri arasına “sosyal devlet” veya “refah devleti” niteliğinin eklendiğini biliyoruz. Günümüzde birçok gelişmekte olan ülke açısından da sosyal devletin, devletin nitelikleri arasında bulunması gereken bir “gelişmişlik”, bir “nitelik” simgesi olarak düşünüldüğü ve “iyi niyetli bir dilek” olarak birçok anayasada zikredildiği bir gerçek. Ancak 20. yüzyılın

² Gerek küreselleşmenin gerek liberalizmin içerdiği insan temelli ve özgürlükçü potansiyeli bütünüyle dışlamak doğru olmadığından, yaşadığımız küreselleşme ve liberalizmin iddia ve potansiyellerinden uzak gerçekliklerini hatırlatmak üzere, bunlara “reel küreselleşme” ve “reel liberalizm” demeyi tercih ediyorum. Bu konuda yaptığım bir tartışma için bkz; “Farklılaşan Dünya: Sorular, sorunlar ve arayışlar, Birikim, Ağustos-Eylül, 2004.

³ Habermas, siyasal katılım ve demokrasinin biçimsel bir oyun olmaktan çıkmasının önemine değinmekte ve bunların ancak insanı özgürleştirme ve kendi kaderini belirleme gücü olarak anlamlı olacağını söylemektedir (1984; 37). Marksist bir yaklaşımı benimseyen Wallerstein, “demokrasinin, devrimci faaliyeti engellen bir burjuva kavramı olduğu fikri, yerini, demokrasinin derin biçimde kapitalizm karşıtı ve devrimci düşünce olduğu fikrine bırakıyor” derken, gelecek konusundaki umudunu da, “nispeten eşitlikçi, tam olarak demokratik bir tarihsel sistemin arzu edilebilir olduğunu açıkça ortaya koymadıkça, dünya sistemimizin bu yok edici kaosa arzulanabilir bir çözüm bulma konusunda hiçbir katkıda bulunamayız” diyerek eşitlik ve demokrasi kavramlarına bağlamaktadır (1998; 203,252). Genel olarak modernizme ve modern kurumlara eleştirel bakan Alain Touraine, öncelikle kültürel değişimleri ve arayışları dikkate almakla birlikte, hem tüketim toplumuna ve getirdiği eşitsizliklere karşı çıkmanın gerekliliğini kabul etmekte, hem de öznenin birey olduğu, özgürlüğün ve çeşitliliğin güvence altına alındığı, daha çok etige bağlı bir siyasetin geçerli olacağı bir gelecek kurgulamanın önemini vurgulamaktadır; “Yola kişisel öznenin çıkmalı ve demokrasiye varmak amaçlanmalı, kullanacağımız yol da bu iki olguyu birbirine bağlayacak ekinlerarası iletişim olmalı” demektedir, ancak, insan haklarına, toplumsal hareketlere, temsili demokrasiye yeni tanımlamalar getirilmesi gerektiğinden de söz etmektedir (2000; 402-406)

ikinci yarısında ulus devlete eklenen bu niteliğin, bu ölkelerde ne ölçüde gerçekleştiğı bir yana, siyaset ve demokrasi kavramları gibi iinin boşaltıldığını söylemek daha doğru. İste bu noktada, ekonomi ve demokrasi ilişkileri açısından dikkate alınması gereken özellikler taşıyan Avrupa toplum modelini gündeme almak gerekli oluyor. Bir yandan, bugüne dek sosyo-ekonomik eşitsizliklerin göreceli de olsa daha azaldığı ve bu konularda duyarlılık taşıyan bir model söz konusu; öte yandan modelin Avrupa bütünleşme süreci içinde Avrupalılaşması da istenmekte. Ancak, hem Avrupa bütünleşmesi hem küreselleşme süreci karşısında modelin geleceğinin ne olacağı bilinemediğı gibi, hayli tartışmaya yol açtığı da görölmekte. Oysa, çevre ölkeler için Avrupa Birliğı'ne (AB) katılmanın sembolik önemi de büyük ölçüde bu toplum modelinin cazibesinden kaynaklanmakta.

Bu yazıda tüm bu tartışmalara girmek mümkün değı; ancak temelde siyasal demokrasinin bir sonucu olarak karşımıza çıkan ve kapitalizmi refah kapitalizmine veya sosyal piyasa ekonomisine dönüştüren refah devleti anlayışıyla farklılaşan bir modeli, yani refah devletinden çok bunu üreten toplumsal modeli tartışmak önemli olmakta. Öte yandan bu model reel küreselleşmenin etkisini, yarattığı sonuçlar açısından değılse de anlayışlardaki farkın derecesi açısından daha yoğun yaşadığı gibi, Avrupa bütünleşmesinin geleceğini de önemli ölçüde bu model çerçevesindeki seçimlerin belirleyeceğini bilmek gerekmektedir. Bu noktada refah devletine, devletin refahın bölüşümündeki fonksiyonu (sosyal eşitlik) açısından bakmak, yani, toplumsal refahın gelişmesini ekonomik gelişmelerin bir fonksiyonu olmaktan çok siyasal demokrasinin bir fonksiyonu olarak görmek önemli olmaktadır. İkinci olarak da, siyasetin ve demokrasinin böyle bir anlayış yükseltmesi veya böyle bir fonksiyon görebilmesi açısından en belirleyici etkenin toplumdaki güç ilişkileri olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Toplumsal güç ilişkilerinin bir yansıması olarak ortaya çıkan siyasal işleyiş gibi, onun bir ürünü olan refah devleti de bu güç ilişkilerini yansıtmakta ve sonuç olarak benzer güç ilişkilerini üretmektedir. Bu tür bir yaklaşımla, Batı Avrupa'da sosyal refah devleti olarak nitelenebilecek bir anlayış ortaya çıkarken, dünyanın öteki bölgelerinde neden buna benzer bir gelişmenin ortaya çıkamadığı daha iyi anlaşılmaktadır. Yine bu bakış açısının, bize, sosyal refah devletinin siyasal demokrasi açısından hem bir sonuç hem de bir araç olarak oynadığı ikili rolünü aydınlatmak üzere epeyce bilgi sağladığı da söylenebilir. Yine bu yaklaşımla, 1960'dan buyana Türkiye'de devletin resmi nitelikleri arasında yer alan sosyal devlet niteliğinin neden gelişemediğini anlamak da oldukça kolaylaşmaktadır. Ve sonuç olarak, Türkiye'nin AB üyeliğı açısından önemli bir sorun alanı buralardaki farklılıklarla ilgili olurken, üyelik tartışmalarının Avrupa toplum modeli ve refah anlayışları üzerinden de yürütölmesi gerektiğini anımsamamız yanlış olmaz.

1-Toplumsal güç ilişkilerinin bir ürünü olarak “Refah Devleti” ve bugün değışen dengeler

Modern anlamda ve etkin biçimde refah devletinin ortaya çıkışı, 20. yüzyılın ikinci yarısında; ancak buraya gelinceye dek birçok gelişme ve birçok mücadelenin bu yönde bazı tohumlar ektiğı de bilinmektedir. Bu konuda çeşitli yorumlar olduğunu da söyleyebiliriz. Örneğın liberal yaklaşımlara göre refah devleti anlayışı İngiltere’de 16. yüzyıldaki “Yoksullar Yasasına” kadar uzanır ve özünde toplumun ahlâki bir sorumluluğı olduğu düşüncesine dayanır; bu noktada liberal düşünce muhafazakâr düşüncelerle birleşir. Marksist yaklaşım açısından ise refah devleti, kapitalist gelişmenin bir ürünü olarak değerlendirilir ve ortaya çıkışı kapitalizmin sorunları, sınıf kavgası ve ekonomik krizlere bağlanır; bu nedenle refah politikaları da özel mülkiyet yapısını değıştirmeden işçi sınıfını sistemle bütünleştirmek amacını taşıyan politikalar olarak değerlendirilir (Przeworski, 1991; 238; Wallerstein, 1998; 46). Bu iki yaklaşım dışında, modern refah devletini genel olarak ekonomik yapıdaki endüstrileşme ve kapitalistleşme ile siyasal yapıdaki demokratik gelişmelere bağlayan yapısal ve fonksiyonel yaklaşımlar da bulunmaktadır. Örneğın bir yanda kapitalistleşme öte yanda mutlakiyetçi devletlerin kitle demokrasisine geçmeleri devlet anlayışlarını değışime zorlamış ve artan demokratik talepler devleti temel hak ve özgürlükler ile siyasal hakların yanısıra sosyal-ekonomik hakları da kurumsallaştırmak zorunda bırakmıştır (Flora ve Heidenheimer, 1990; 22).

Kuşkusuz gerek endüstrileşmenin, gerek demokratikleşmenin devletin anlamı, siyasetin nitelikleri ve işlevinin değışmesi açısından etkisi büyük. Ancak siyasetin ve devletin bu tür nitelikler kazanması açısından asıl olanın toplumsal güçler arasında bir dengenin oluşmasının, özellikle de sermaye karşısında işçi sınıfının toplumsal ve siyasal güç dengesinde belirli bir ağırlık kazanmasının önemli olduğunu unutmamak gerekir. Örneğın, refah devleti Batı Avrupa’da endüstrileşmeyle ilgili sorunların ortaya çıkmasından çok daha sonra gerçekleşebildiğı gibi, bu tür sorunları yaşayan her ülkede de varlık gösterebilmiş değildir. Bu nedenle refah devletine duyulan ihtiyaç endüstrileşmenin ve kapitalistleşmenin yarattığı sorunlara bağlansa ve çıkış noktası olarak demokrasinin gelişmesi gösterilse de, işçi hareketi ve bu hareketin siyasallaşması, bu hareketin sendikalarla ve sınıf partileriyle kurduğı yakınlık, ele geçirdiğı toplumsal/siyasal güç gibi gelişmeleri dikkate alan “güç ilişkileri yaklaşımı” (power relations approach) modern anlamdaki refah devletinin ortaya çıkmasında çok daha açıklayıcı olmaktadır (Walter Korpi, 1978, 40; Gosta Esping-Andersen, 1990, 11). Örneğın Amerika ve Avrupa’daki farklı refah anlayışı ve uygulamalarını, kapitalistleşme, demokratikleşme ve modernleşme boyutlarıyla açıklamak mümkün değildir; ancak bu iki kıtada yaşanan sınıf hareketi ve toplumsal mücadelenin farklılığı ile bazı ipuçları bulunabilir. Öte yandan işçi sınıfının hareketliliğı açısından oldukça benzer gelişmeler gösteren Batı Avrupa

ölkelerinde devletin sosyal boyutları açısından birbirine benzer özellikler bulunurken, işçi sınıfının gücü ve politikasında, ya da ittifak kurduğı sınıflar ve siyasallaşma boyutundaki farklılıklar da farklı refah rejimlerini açıklamaktadır.

Avrupa’da refah anlayışının doğduğı döneme baktığımızda, başlangıçta ne amaçları, ne de boyutları açısından refah devletinin daha sonra ulaşacağı boyutları ve iddiaları görmek mümkün. Endüstrileşmenin getirdiğı sorunlar ve yarattığı toplumsal çözölme karşısında ilk önce, bir yanda “toplumun iyiliğı” adına ahlâki bazı kaygılar duyan ve bazı düzeltici tedbirler isteyen liberal yaklaşımlarla, sınıf hareketini bastırmak için “paternalist” bir anlayıştan başka çare bulamayan muhafazakar yaklaşımlar söz konusu. Ancak bu dönemde de genel oy hakkının tanınıp tanınmamış olması oldukça etken bir faktör olarak ortaya çıkmakta. Örneğın yapılan incelemeler ilk dönemde, oy hakkının genelleştiğı anayasal monarşilerde merkezileşmiş ve zorunlu hale gelmiş sigorta sisteminin çok daha kolay gündeme geldiğini, genel oy hakkının kabul edilmediğı anayasal monarşilerde yoksullara yardım gibi geleneksel uygulamaların sürdüröldüğünü, genel oy hakkının kabul edilmediğı liberal demokrasilerde ise, tam aksine, devletin bu konudaki müdahalelerinin önlenmeye çalışıldığını göstermektedir; bu dönemde de en gelişmiş refah uygulamaları güçlü ve örgütlü bir işçi sınıfının ortaya çıkmış olduğı ve genel oy hakkının tanındığı kitle demokrasilerinde ortaya çıkmaktadır (Flora, ve Alber, 1990; 47). Kısacası, isteğe bağı uygulamalarla başlamış daha sonra zorunlu hale dönüşmüş sosyal sigortalar refah devletini nüvesidir; ancak sınırlı bir anlamı ve uygulamayı içeren sosyal politika uygulamalarının modern bir refah devletine dönüşmesi için, hem en az 50-60 yıl geçmesi gerekmiş hem de ancak sermaye karşısında güçlenen bir emekçi sınıfının varlığı ve mücadelesi gibi toplumsal güç ilişkilerini değıştiren gelişmeler gerekmiştir. Bu bakış açısıyla, Avrupa’daki refah uygulamalarının, aralarında bazı farklılıklar olsa da, neden dünyanın öteki bölgelerinden ayrılıp buraya özgü bir gelişme gösterdiğini anlamak da mümkün olmakta.

Avrupa’daki 1880’lerde bazı sosyal sigorta uygulamalarının yasalaşmasıyla başlayan değışim, iki Dünya Savaşı arasında bu uygulamaların yaygınlaşmasıyla güç kazanmış, ancak bu uygulamaların bir sosyal güvenlik sistemine dönüşerek tamamlanması İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleşmiştir (Flora ve Alber, 1990; 54). 1870-1920 arasındaki dönemi deneyim dönemi veya Heclo’nun dediğı gibi refah devletinin bir “cenin” olarak ortaya çıktığı bir dönem olarak da adlandırmak mümkün (Heclo, 1990; 385-386). Bu ilk dönemde ciddi bir toplumsal hareketlilik söz konusudur, bir yandan toplumda geleneksel ilişkiler çözölürken, öte yandan herkes için özgürlük, eşitlik ve güvenlik isteyen sesler yükselmekte, fakat bir o kadar da toplumsal rahatsızlıklar yaşanmaktadır. Yükselen rahatsızlık ve tepkiler karşısında, artık yoksullar yasasının veya birkaç yardımsever önlemin ötesinde yeni cevaplar bulmak gerekmektedir. Bu noktada Polanyi’nin dediğı gibi, endüstrileşme sonrası toplum kendi içindeki rahatsızlıklar

gibi, bunlara karşı tepki ve arayışları da içermektedir ve bu “içkinlik” (embedded) daha sonraki toplumsal dönüşümün de habercisidir (Polanyi, 2000); ancak bu dönüşüm ne kendiliğindendir, ne de boyutları her yerde aynı nitelikte olmaktadır. Bu ilk dönemde, toplumsal ihtiyaçlar ve rahatsızlıklar karşısında deneme niteliğinde de olsa bazı yeni uygulamalara geçilmekte, daha çok bu dönemin rahatsızlıklarını atlatmaya yönelik geçici uygulamalar gündeme gelmektedir. 1920’lerden 1940’lara kadar uzanan dönemde ise, hem ekonomik hem de siyasal bunalımlar emek ve sermaye arasındaki ilişkileri ve bu ikisinin devletle olan ilişkilerini de önemli ölçüde değişime zorlamıştır diyebiliriz. Ekonomideki liberal politikaların yerini müdahaleci bir anlayışa bıraktığı bu dönemde de (Keynesyen ekonomi dönemi), devletin müdahaleci rolünün nereye kadar uzanacağını ve müdahalenin niteliğini belirleyen de yine toplumdaki güç ilişkileri olmuştur.

-Liberal anlayış ve Aşıl’ın topuğu olarak demokrasi

Özetlersek endüstrileşme, eski toplumsal yapının ve geleneksel ilişkilerin çözülmesi ve yeni bir sosyal tabakalaşma ile yeni sorunların ortaya çıkması nedeniyle geleneksel dayanışmanın yerini alacak sosyal dayanışma mekanizmalarının kurulması gereğini doğurduğu gibi, demokratikleşme de, başlangıçta, geleneksel yardımseverlik ahlâkının siyasal bir güç kazanmasına katkıda bulunmuştur. Ancak devlet anlayışını sosyal sorumluluk alma anlamında değişime zorlayan, ekonomik açıdan güçsüz sınıfların sayısal gücü ve bu gücün toplumsallaşma ve siyasallaşma ölçüsü olmuştur. Bu nedenle siyaset ve demokrasiye, siyasal eşitliği toplumsal eşitliğe dönüştürme potansiyeli taşıyan bir araç olarak bakmak mümkün. Esping Andersen’in deyişiyle, demokrasi bu nedenle birçok liberal için Aşıl’ın topuğu anlamına gelmektedir (Esping-andersen, 1990; 10).⁴ Liberal anlayışta birey, özgürlük ve insan haklarının temel olduğunu biliyoruz; bu anlamda siyasal hak ve özgürlüklerinin gelişmesi açısından liberalizmin katkısı büyük, ancak bu hakları başlangıçta zenginlik ölçütüyle sınırlamak isteyenler de liberaller. Demokratik hakların yaygınlaşmasından korkmalarında da haksız değiller. Örneğin Avrupa’da sosyalizmle flört eden işçi sınıfı için genel oy hakkının kazanılması, isyanı ve tepkiyi siyasete tahvil edebilme

⁴ Aslında demokrasinin, bugün de liberaller için Aşıl’ın topuğu olma özelliğini koruduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, demokrasi geçmişte belirli bir zenginliğe bağlandığında sorun yoktu; oysa genel oy hakkı kazanıldığında, bu oy hakkının piyasa güçlerini zorlayacağı ortaya çıktı. Bugün de sivil haklar ve serbest seçimler gibi liberal özgürlüklerin bayraktarlığını yapan liberallerin, temel hakların varlığının özünde sosyo-ekonomik hakların varlığıyla ilişkili olduğunu görmek istemedikleri veya demokrasinin sonuçları üzerinde durmaya yanaşmadıkları ortada. Ancak, demokrasinin mülkiyet hakları ve girişim özgürlüğünü güvence altına almaktan öte, insanın ve toplumun gelişmesi ile ilişkisi olduğu anlaşıldıkça, demokrasinin bugünkünden çok farklı bir araç olarak kullanılması da kaçınılmaz görünmekte.

anlamına geldi ve bu sınıfın sosyal demokrat düşüncelerle buluşması parlamenter demokrasi içinde toplumsal ve siyasal anlamda güçlenmesinin yolunu açtı. Dolayısıyla sermayenin ekonomik gücünün dengelenmesinin, emeğin toplumsal ve siyasal açıdan güçlenmesiyle mümkün olduğu açık ve böylece kapitalist bir toplumda liberal ve sosyalist geleneğin buluştuğu bir model de ortaya çıkabilmekte. Avrupa toplum modeli de, onun bir ürünü olan refah devleti anlayışı da, temelde, iki toplumsal güç gibi, bu iki ideolojinin farklı derecelerde de olsa bir buluşması veya uzlaşması anlamını taşımaktadır.

Bu iki düşünce akımının refah anlayışlarına kısaca bakmakta yarar var. Liberal yaklaşım, refah devletine ve faydacı bir doğrultudan bakıyor ve örneğin yoksulluğun giderilmesi gibi, piyasaya girmede fırsat eşitliğinin sağlanması gibi konularda toplumun iyiliği adına bazı müdahaleleri kabul ediyor. Ancak bu müdahalelerin (Barry 1999); a) genel ve herkesini yararlanabileceği hizmetler olması yerine, ancak muhtaç olanların yararlanabileceği “yoklamalı ödeme veya yardım” diyebileceğimiz sınırlı uygulamalarla yapılmasını; b) refah devleti aracılığıyla olmasından çok, gönüllü girişimlerce yerine getirilmesini tercih etmekte. c) bireysel ihtiyaçlar dışında bir toplumsal ihtiyaç tanımlanmasına sıcak bakmadığı gibi, ihtiyaçların herhangi bir hakka bağlanmasına da tümüyle karşı. Bu yaklaşıma göre, birey veya toplum ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması, hem bireysel özgürlükleri kısıtlamakta, hem piyasanın işlerliğini engellemekte, hem de gerçek ihtiyaca cevap vermekten çok uzak kalmaktadır. buna göre, bir ihtiyaca hak niteliği kazandırmak zaten modern toplumun bir sapkınlığından başka bir şey değildir; çünkü ortada bir hak olmadığı gibi, objektif olarak saptanabilecek toplumsal bir ihtiyaç da yoktur. Bu nedenle refah devletinin karşıladığı sağlık, eğitim, yaşlılık, işsizlikle ilgili hizmetler veya bunlar gibi topluma sağlanan kolaylıklar, aslında, “gerçek (objektif) ihtiyaca” hiç cevap vermemekte, yalnızca devletin tercihini yansıtmaktadırlar (Barry, 1999; 133). Görülüyor ki, liberal yaklaşım açısından vatandaşlık, büyük ölçüde, temel hak ve özgürlükler ile siyasal haklardan oluşuyor. Bunun dışındaki istek ve ihtiyaçların karşılanması ise bireysel bir mesele olarak görülüp piyasaya bırakılıyor veya en çok fırsat eşitsizliklerinin giderilmesi açısından asgari bir müdahale ile yetiniliyor.

Oysa demokratik bir sosyalizmden yola çıkan ve sosyalizmin “dayanışmacı ahlâkını” benimseyen sosyal demokrat yaklaşım için, devlet-vatandaşlık ilişkileri çok daha kapsamlıdır ve vatandaşlık temel hak ve özgürlüklerin dışında daha birçok hakkı içerir. Bu yaklaşım bireyi ekonomik-sosyal koşulların bir ürünü olarak kabul eder ve bu ekonomik-sosyal koşulların iyileştirilmesi açısından devletin önemli bir rol oynayabileceğini varsayar. İşçi sınıfının, siyasal demokrasiyi bir araç olarak görmesinin nedeni buradadır; siyasal demokrasiyi kullanarak ve devlet eliyle ekonomik-sosyal koşullar iyileştirilecektir. Örneğin Marshall şöyle diyor: “Vatandaşlık, bir toplumun üyelerine verilen bir statüdür. Bu statüyü elinde tutan herkes, bu konumun içerdiği tüm haklar ve görevler

açısından eşittir. Vatandaşlığın üç tür ögesi vardır; sivil öge, bireysel özgürlükle ilgili hakları sağlar; siyasal öge, siyasal gücün paylaşılması hakkını verir; sosyal öge, ekonomik refah, sosyal güvenlik ve kültürel mirastan asgari düzeyde de olsa bir pay alınmasına ilişkin haklarla kurumsallaşır” (T. H. Marshall, 1965, 259-279). Bu yaklaşım içinde, vatandaşlığın sosyal boyutu olduğu gibi, demokrasinin de toplumsal demokrasi gibi bir amacı olmalıdır.

Batı Avrupa’da her toplumda güçleri farklılaşan ve farklı toplumsal kesimlerle ittifaklar kuran sınıflar, bu farklı ideolojiler arasında farklı bileşimleri temsil eden refah devleti anlayışlarını ortaya koymuşlardır. Çok kısacası söylersek, işçi sınıfının görece daha zayıf kaldığı ve ekonomik açıdan güçlü sınıfların daha etkin bir siyasallaşma gösterdikleri toplumlarda liberal çözümler ağırlık taşımakta ve devletin toplumsal refahın bölüşümü açısından önemli bir kaygısı olmamaktadır (ABD örneğinde olduğu gibi); buna karşın işçi sınıfının güçlenme ve siyasallaşma açısından daha etkin olduğu toplumlarda (İskandinav ülkelerinde olduğu gibi), hem refah politikaları daha cömert olmakta, hem de toplumsal eşitlik ve dayanışma yönündeki politikalar öne çıkmaktadır. Örneğin, Kuzey Amerika’da ne sosyalizm bir ideoloji veya bir politika olarak etkinlik kazanmış, ne de işçi sınıfı güçlü bir toplumsal taraf olarak ortaya çıkmış, ne de merkezileşmiş ve güçlenmiş bir sendikacılık yaşanmıştır. Buna bağlı olarak bu toplumlarda ekonomik açıdan güçlü sınıflar daha etkin bir siyasallaşma göstermişler ve refah anlayışının sosyalist düşüncelerle ilişkisi de çok az olmuştur (Mishra, 1993, 28): Oysa Batı Avrupa’da hemen her ülkede güçlü bir işçi sınıfı mücadelesi yaşandığı gibi, siyasal yapılanmanın biçimlenmesinde işçi sınıfının mücadelesi epeyce belirleyici olmuştur.

-Göreceli “güç dengesi”: Avrupa toplum modeli ve sosyal refah anlayışı

Sosyal politika uygulamalarını hemen her toplumda görmek mümkün. Bu nedenle dar anlamda bir sosyal devlet veya devletin sınırlı gelir transferi ve sınırlı kamu hizmetleri aracılığıyla sosyal iyileştirme sağlamaya çalışması demokrasinin kaçınılmaz bir getirisi olarak görülebilir. Örneğin, ulusal gelirin yüzde 10’u dolayında bir harcamanın eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik sistemine ayrılması gibi bir ölçütü kabul edersek, hemen tüm devletler sosyal devlet anlamı taşırlar (Furniss, 1986; 112). Oysa geniş anlamda bir sosyal devlet düşünülmesi, toplumsal refahın gelişmesinde devletin etkin bir rol oynaması anlamına gelmekte ve bu yönüyle de benimsenen politik ekonomi ile ilgili olmaktadır (Esping-Andersen, 1990; 2). Dolayısıyla devletin dar anlamda sosyal boyutunun olması modernleşme/demokratikleşme sürecinin bir parçası olarak hemen her toplumda görülürken, daha geniş anlamda sosyal refah devleti, büyük ölçüde Avrupa geleneği içinde ortaya çıkmış ve bu model içinde gerçekleşme fırsatı bulabilmiştir. Bu nedenle, modeli, birbirleri arasında etkin bir iletişimin ve dengenin sağlandığı

piyasa ekonomisi, çoğulcu demokrasi ve refah devleti gibi üç ayaklı bir yapı olarak tanımlamak da, temsil ettiğı güçler ve ideolojiler, ortaya çıkardığı çıktılar ve sonuçlar nedeniyle liberal-sosyal sentez olarak adlandırmak da mümkün.⁵

Bu modeli farklılaştıran da, her iki düşünce akımının arkasında güçlü toplumsal tarafların varlığıdır; siyasal/toplumsal örgütlenme de bu temel toplumsal taraflar ve onların ideolojileri arasındaki güç mücadeleleriyle biçimlenmekte. Dolayısıyla emek ve sermaye de, bu modelde hem siyasal hem sivil toplum örgütlenmesinin omurgasını oluştururlar. Bu modelin işlemlerini sağlayan kendine özgü yapısal-işlevsel nitelikleri şöyle özetlemek mümkün: a) Bu modelde endüstri toplumuna özgü temel iki toplumsal taraf arasında toplumsallaşma ve siyasallaşma açısından “belirli” bir güç dengesinin sağlandığını söylemek mümkün. b) Dolayısıyla bu modelde siyaset, temel çıkar grupları olarak emek ve sermaye arasındaki çatışmanın demokratik yoldan çözömlenmesini esas almakta ve siyasete “çatışmanın kurumsallaşması” görevini vermektedir. c) Buna bağılı olarak, iki tarafın da çıkarlarını koruyacak politikalar güdülmesi, bir başka anlatımla ekonomi politikalarıyla sosyal politikaları birbirine yakınlaştıran bir anlayışın öne çıkması ve toplumsal taraflar arasındaki dengeyi bozmayacak çıktılar üretilmesi kaçınılmaz olmaktadır. d) Sonuç olarak, siyaset ve devlet hem sosyal kaygıları ve sosyal boyutları kurumsallaştıran hem de toplumsal eşitlik ve toplumsal refahı dikkate alacak biçimde yeniden dağıtan (re-distribution) bir işlev üstlenmektedir.

-Farklı güç dengeleri farklı siyasal müdahaleler

Refah devletinin ortaya çıkışını güç ilişkileri içinde açıklayan ve buna göre farklı modellerin oluşumunu irdeleyen en kapsamlı çalışma Esping-Andersen’in çalışmasıdır.⁶ Gelişmiş kapitalist ölkeleri refah kapitalizmi olarak niteleyen Esping-Andersen, farklı modellerin ortaya çıkmasında esas olarak belirleyici faktörün, işçi sınıfının gücü, hareketliliğı ve yaptığı ittifaklar olduğunu söylemektedir (Esping-Andersen, 1990; 29-33): Ona göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında orta sınıf en önemli sınıf olarak ortaya çıktı, ancak orta sınıfla yapılan koalisyonların liberal veya sosyal ağırlıklı olmasını belirleyen de işçi sınıfının toplumsal gücü oldu. Örneğın gerek İskandinav ölkelerindeki sosyal demokrat, gerek Kıta Avrupa’sındaki korporatist model işçi sınıfının orta sınıfla yaptığı koalisyona dayanmaktadır; fakat her iki modelde hem devletin hem de sınıfların konumu farklı tarihsel/toplumsal koşullar içinde biçimlendiğinden uygulamalar açısından farklı iki model ortaya çıktı. Buna karşın ABD ve Kanada’da siyasal

⁵ Avrupa toplum modelini tarihsel bir gelişme süreci ve AB’deki uzantıları çerçevesinde “Avrupa Toplum Modeli” kitabımda ele aldım; *Avrupa Toplum Modeli 2. Baskı*, İmge Yay. Ankara, 2005.

⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için; *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Gosta Esping-Andersen, Princeton University Pres, 1990.

açından belirleyici olan, sayıca küçük fakat ekonomik ve politik olarak güçlü sosyal tabaka oldu ve bu sınıfın gücü refah devletinin liberal karakterini belirledi. Ayrıca, refah devletinin arkasındaki bu güçler, yalnız oluşum aşamasını değil, gelecekteki gelişmeleri de belirleyici temel güçler oldular. Bunlara bağlı olarak refah devleti anlayışı da uygulamaları da farklılaşmakta ve sosyal ihtiyaçların aile, piyasa ve devlet gibi üç farklı kurum tarafından karşılanması açısından farklı modeller ortaya çıkmaktadır. Sosyal hakların kurumsallaşması ve temel ihtiyaçların satın alınan bir mal veya hizmet olarak piyasa dışına çıkarılması (de-commodification) açısından bakıldığında üç tür refah devleti modelinden söz edilebilmektedir: Anglo-Sakson veya liberal model, korporatist model ve sosyal-demokrat model (Esping-Andersen, 1990; 26-33):

Liberal model: Mütevazî ve yoklamalı sosyal yardımların (yani ihtiyaç sahiplerinin bazı yollarla saptanmasına bağlı olarak yapılan yoklamalı ödemeler (means tested) ve mütevazî sosyal güvenlik ödemelerinin yer aldığı bir model. Bu modelde programların amacı piyasayı ve piyasaya girişi güçlendirmektir; bunu da ya herkese düşük bir asgari gelir güvencesi vererek, ya da aktif olarak özel refah programlarına katkıda bulunarak yapar. ABD, Kanada ve Avustralya, bu modelin tipik örnekleridir. 1980 sonrası İngiltere’de bu modele yaklaşmış bulunmaktadır. Bu ülkelerde sosyal hakların yaygın biçimde kurumsallaşması ve uygulanması söz konusu değildir; devlet ancak en son çare olarak “tazmin edici” bir rol üstlenir. Dolayısıyla bu ülkelerde “sosyal vatandaşlıktan” söz etmek de pek mümkün değildir (Liebfried, 1993, 140). Korporatist model: Bu model, tarihsel olarak korporatist bir yapıya sahip Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya gibi ülkelerde ortaya çıkan bir modeldir. Modelde devletin refah hizmetlerinde önemli ölçüde piyasanın yerini aldığı görölmekle birlikte, sosyal haklar, büyük ölçüde sınıf ve statüye bağlanmışlardır ve varolan statü ve sınıf farklılıkları refah uygulamalarıyla da sürdürölür. Öte yandan bu model, organik ve hiyerarşik bir yapıyı koruyan, aile, kilise ve mesleğe dayalı bir refah anlayışını destekleyen ve gerektiğinde onları tamamlayan fakat onların yerini almayan bir refah devleti anlayışıdır (Kleinman, 2002; 37). Sosyal-demokrat model: Sosyal hakların en çok kurumsallaştığı ve yaygınlaştığı, sosyal ihtiyaçların en çok piyasa dışından sağlanabildiği modeldir; modelin ortaya çıkmasındaki başlıca güç de bu ülkelerde sosyal demokrasinin toplumsal desteği ve uzun süreli iktidarındır. Burada piyasa ve devlet arasında, işçi sınıfı ve orta sınıf arasında ikili bir yapıyı kabul etmek yerine, yüksek standartlarda bir toplumsal eşitliğin sağlanması amaçlanır. Bu modelde, refah rejimi çalışma eksenli olarak kurulmuştur; çünkü bir yanda çalışma hakkı ile gelir güvencesi hakkı eşit statüdedir, öte yanda bu dayanışmacı, yaygın ve kurumsallaşmış sosyal hizmetlerin getirdiği büyük maliyetin karşılanması için de devlet bütçesine akması gereken büyük bir gelire ihtiyaç vardır.

-Bazı sonuçlarıyla Avrupa refah devleti

Avrupa'daki uygulaması içinde refah devletinin bazı çıktılarına bir göz atmakta yarar var. Sosyal harcamalara ayrılan pay açısından baktığımızda, örneğin 20. yüzyılın başından 1960'a kadar olan dönemde kamu bütçesi içinde sosyal harcamaların payı Almanya'da yüzde 30'dan yüzde 62'ye, İngiltere'de yüzde 20'den yüzde 47'e ye, İsveç'de yüzde 30'dan yüzde 53'e çıktığını görüyoruz (Flora ve Alber, 1990; 49). Bu durum sonraki dönemlerde de devam etmiş ve genellikle gayri safı milli hasılanın (GSMH) yaklaşık yarısı kamu harcamalarına ayrılırken, yaklaşık üçte biri ile dörtte biri arasındaki pay da sosyal harcamalara gitmiştir. Refah devletiyle ilgili eleştiri ve sorgulamanın başladığı 1980 sonrasında bile, sosyal harcamaların GSMH içindeki payı halâ dörtte birin üzerindedir. Örneğin 1980'de GSMH'dan sosyal harcamalara ayrılan paylar, İsveç'de yüzde 33.1, Danimarka'da yüzde 28.7, Almanya'da yüzde 28.8, Fransa'da yüzde 25.4, İngiltere'de yüzde 21.5'dir (Kleinman, 2002, 24). Harcamalara bakarak Avrupa'da, yüksek (İskandinav ülkeleri), orta (Kıta Avrupa'sı ülkeleri) ve düşük (Akdeniz ülkeleri gibi) harcama yapanlar olarak üç grup ülkenin bulunduğunu söyleyebiliriz; öte yandan değişen koşullar karşısında da ülkelerin harcamalarında önemli bir değişiklik oluşmadığı, varolan grup özelliklerinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Ancak refah devletini yalnız yapılan harcamalara bakarak tanımlamak açıklayıcı olmayabilir; toplumsal eşitlik ve toplumsal dayanışma gibi kavramların bu konuda daha ayırt edici bir kriter oldukları açıktır. Ancak eşitlik anlayışı, hiç kuşkusuz somut ve mutlak anlamda bir eşitlik değildir; daha çok aynı toplumun farklı üyeleri arasında dayanışma duygusu ve ihtiyacının paylaşılması anlamındadır; bu biçimiyle de aydınlanma'nın eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin bir harmanı olarak düşünülmesi doğru olur. Buradan yola çıkarak ve eşitliğe verdikleri değere bakarak, refah devleti için yeni bir sınıflandırma yapmak da mümkündür; buna göre, mülkiyet haklarını güvence altına almak ve piyasa ekonomisini sosyal ve siyasal çatışmadan korumak üzere müdahalelerde bulunan bir devlete "olumlu devlet" (positive state), tüm vatandaşlarına asgari düzeyde bir yaşam güvencesi sağlayarak onların bunu yükseltme olanaklarını arttıran devlete "sosyal güvenlik devleti" (social security state), piyasaya müdahale araçları ve gelir dağılımı politikalarıyla sonuçlarda eşitlik sağlamaya çalışan devlete de "sosyal refah devleti" (social welfare state) denilmesi doğru olmaktadır (Furniss, 1986; 123). Bu sınıflamaya göre de, yalnızca sosyal demokrat modeli, sosyal refah devleti olarak nitelendirmek daha doğru görünmekte.

Refah devletinin bazı çıktılarına bakarak da bir şeyler söylenebilir. Örneğin gelir dağılımı açısından, AB düzeyinde en alttaki yüzde 20'lik gelir grubunun toplum gelirin yüzde 7.6 sını, en zengin grubun ise yüzde 39.3'ünü aldığı görölmekte, buna göre en zengin grubun payının, en alttaki gruba göre 5.2 kat fazla olduğu anlaşılmaktadır (EC,2001; 94). Bu fark, bizim gibi ülkelerde 10 kat

olurken, Kuzey Avrupa ölkelerinde AB ortalamasının da altında kalmakta ve iki gelir grubu arasındaki fark 3 ile 4 katlık bir farka dönüşmektedir. AB ölçütlerine göre yoksulluk, (medyan gelirin yüzde 60'ından daha düşük gelire sahip olanlar) AB vatandaşlarının yüzde 17 'si, (yaklaşık 61 milyon) için hâlâ söz konusudur (EC, 2001; 96); yoksulluğun artmasında işsizliğin en önemli etken olduğu açıktır (her üç işsizden biri yoksuldur). Bu nedenle refah devletinin yoksulluğu ortadan kaldıramadığı söylenebilir. Ancak, yine Kuzey ölkelerinde yoksulluk oranı düştüğü gibi, yoksulluk oranlarıyla sosyal yardım ve gelir transferleri arasında yakın ilişki olduğu da söylenebilir. Daha düşük yoksulluk oranı görölen Kuzey Avrupa ölkelerinde (yüzde 10 dolayında), sosyal yardımlar öncesi yoksulluk oranları bu oranın üç katına kadar yükselebilmektedir. Öte yandan, Avrupa açısından günümüzde en önemli sorunun işsizlik olduğu ve bununla baş etmek açısından bugünkü refah politikalarının yetersiz kaldığını da söylemek kaçınılmaz.

Uygulanan refah politikaları ve bu sonuçlar ne anlama gelmektedir? Çok kısaca, refah devleti, yalnız bir araç olarak değil, ürettiği çıktılar açısından da hem ekonomik hem de siyasal anlamda işlevseldir. Refah politikaları, yalnız ürettikleri maddi refah açısından değil, ekonomi, siyaset ve demokrasinin işleyişi açısından da önemli sonuçlar doğurmaktadırlar. Örneğin bu model içinde gelişen sosyal vatandaşlık, siyasal eşitliği geliştirmek açısından da, ekonomin ve piyasanın işlerliğinin artması açısından da işe yarar. Bir anlamda sosyo-ekonomik haklar ve sosyal vatandaşlık, temel hak ve özgürlüklerin anlam ve gerçeklik kazanması ve demokrasinin gelişimi açısından bir güvence anlamına gelmektedirler. Refah politikaları, siyaset ve ekonomi arasındaki uzlaşmanın mimarı, kurucu ögesi oldukları gibi, siyasal vatandaşlığın ve eşitliğin gelişimi açısından da çok temel hizmet görürler. Örneğin, eğitim ve sağlık harcamaları işgücünün verimliliği açısından sermayenin işine yaradığı gibi, siyasal demokrasinin gelişmesi açısından da önemli bir temel sağlarlar. Öte yandan vatandaşlığın sosyal boyutlarını dikkate alan ve siyasetin toplumsal dayanışma üreten bir işlev kazanması, ekonomik istikrarın korunması açısından da, sistemin güvenilirliğini inşası açısından da önemlidirler. Böylece piyasa ekonomisi, siyasal demokrasi aracılığıyla toplumsallaşmakta ve çok zaman “sosyal piyasa ekonomisi” adıyla anılmaktadır;⁷ uygulanan politika ve programlar ise, ekonomi, siyaset ve toplum arasında olumlu bir değiş-tokuş veya alış-veriş ilişkisi kurulmasını sağlamaktadır. Kısacası, bir yandan uzlaşmanın sürdürölmesi açısından, öte yandan, demokrasi ile piyasa, verimlilik ile güvenlik, özgürlük ile eşitlik arasında karşılıklı ilişkilerin kurulması açısından refah politikaları işe yaramaktadırlar.

⁷ Sosyal piyasa ekonomisi, AB üyelerinin hepsinde aynı anlamı ve aynı içeriği taşımasa da, hazırlanan Avrupa Anayasa'sında da yer alan bu kavramın önemsenmesi gerektiğini düşünüyorum.

2-Reel küreselleşme ve getirdiğı tartışmalar

Yaşadığımız küreselleşmenin ekonomik boyutu oldukça farklı yorumlara yol açmakta. Bu sürecin, gerek kapsama alanı gerek kurumsallaşma açısından ekonominin küreselleşmesi anlamına gelmediğı (Hirst ve Thompson, 1996; 16) söylendiğı gibi, gerçekleşen ekonomik işleyişin teknolojinin veya piyasanın tetiklediğı kaçınılmaz ve kendiliğinden bir süreç olduğunu ileri sürenler de var, 1500’lü yıllardan buyana gelişen tarihsel bir süreç olduğunu düşünenler de bulunmakta. Bu süreci çoğulcu ve özgürlükçü bir döneme gidiş olarak görenler olduğu gibi, gerçekleşen ekonomik işleyişin vahşi bir kapitalizm olduğu (Petras, 2003, Petralla, 1996), kapitalizmin küreselleşme ile “işsiz kapitalizm, vergisiz kapitalizm” yolunu keşfettiğı (Beck, 2000; 5), küresel siyasi iktisadın bir “apartheid rejimi” olarak nitelendirilebileceğı (Falk, 2001, 16) gibi çok yoğun eleştirilerle karşılaştığı da bilinmektedir. Gerçekten doğurduğu sonuçlar açısından çok küçük bir kesim için bir yaklaşma olsa da, küreselleşmenin kalabalık kitleler, toplumlar ve ölkeler açısından bir kutuplaşma anlamını geldiğini yadsımak kolay değil.⁸ Bu nedenle yaşadığımız küreselleşme, esasında ekonominin veya piyasanın küreselleşmesinden çok kapitalizmin küreselleşmesidir; yarattığı olumsuz sonuçlar da büyük ölçüde sermayenin kendi çıkarını çoklaştırmaya yönelik mantığından kaynaklanmaktadır.

Bu sürecin kuşkusuz bir de ideolojisi var. Neo-liberal politikaların bugün uluslararası politik ekonomiye içkin (embedded liberalism) bir özellik (Rhodes, 1996) olduğu; bu politikalara uyum zorunluluğı nedeniyle egemen refah devletlerinin bile “yarı egemen” (semi-sovereign) devlet haline geldiğı (Liebfried ve Pierson, 1995) söylenmektedir. Bu tartışmaların bir kez daha ortaya koyduğu bir gerçek var; kapitalizm zaten siyasal ve demokratik bir denetim içinde olmadıkça kuralsızlaşmakta (Dahl, 1992); şimdi sermayenin gücü geçmişe göre epeyce arttığından, yalnız ekonomiyi değil, tüm sosyal yaşamı eline geçirmekte ve kendi egemenliğini kurarak siyaseti geriletteğı gibi, öteki sosyal alanları da “sömürgeleştirmektedir” (Schendler, 1997, 1). Gerçekten, Batı Avrupa’daki refah kapitalizmini bile tehdit eden reel küreselleşmenin gelişmekte olan ölkelerde çok daha yoğun sorunlara yol açtığı ortadadır. Bir yandan birçok ölkede rant ekonomisi ve vahşi kapitalizmin ortaya çıktığı görölmekte (R. Petrella, 1996; 68), öte yandan birçok gelişmekte olan ölkede kalkınma politikalarına bağlanan umutların yerini ekonomik krizler almakta, büyüme ve yeni istihdam yaratılması

⁸ 1980 sonrası gelişmiş bölgeler ve ölkeler ile az gelişmiş bölgeler ve ölkeler arasında kişi başına düşen gelir açısından bir uçurum oluştuğı, örneğın zengin ölkelerle fakir ölkeler arasında 30 kat dolayında olan farkın 90’lı yıllarda 70 kata çıktığı, en zengin ve en fakir ölkeler arasındaki farkın da 140 kata ulaştığı gibi bilgileri Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler de vermektedir. Bunun dışında az gelişmiş bölgelerin artan işsizlik ve yoksulluk, çocuk işçiliğı, organ ticareti, seks ticareti gibi bu bölgeleri vuran vahim koşulları da iyi bilinmektedir.

yerine varolan istihdamın korunması derdine düşölmekte, kamudan hizmet beklemek yerine kamu açıklarının azaltılmasının yolları aranmakta, çalışanları korumak yerine durmadan sermayeye yeni tavizler verilmektedir. Reel küreselleşmenin bu egemenliğı karşısında, bir yazarın dediğı gibi “bir ideoloji veya politika yaşamın her alanına hükmediyorsa buna totaliter rejim, bir dinin egemenliğı söz konusuyla buna teokrazi derken, piyasanın hükümlanlığı karşısında bunu nasıl özgürlük olarak adlandırabiliriz?” (Barber, 2000; 299) sorusunu herhalde sormamız gerekmektedir.

Dolayısıyla yukarıdaki kaygılar çerçevesinde, hem sosyal/küresel sorunlar üzerinde düşünmek bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmakta, hem de bu ihtiyaç, siyaset ve ekonomi veya ekonomi ve demokrasi arasındaki ilişkiler üzerinde yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Örneğın her şeyden önce küreselleşme ekonomi-politik bir süreçtir ve hernekadar finansal sermayenin ve küresel şirketlerin güdümünde gelişir görünse de, bu sürecin siyasal niteliğini ve arkasındaki güçleri unutmamak gerekir. Zaten kapitalizmi devletten ayrı düşünmek mümkün olmadığı gibi (K.Marx, 1976, 93), bugün de, gerek yasal-kurumsal düzenlemelerin getirilmesi ve çıkar çatışmalarının çözömlenmesi gerek istikrar ve meşruiyetin sağlanması açısından devlete büyük ihtiyaç duyduğunu (Clark, 1997; 188; Yeats, 2002; 73) yadsımak kolay değildir. Öte yandan, bugün ulus devletin ulusal ve sosyal politikalar üzerinde etkisi azaldığından söz edilse de, uluslararası alanda devletin öneminin kalmadığı veya işlevini yitirdiğı pek doğru görünmüyor. Tam aksine, uluslararası ilişkiler açısından da asıl olanın hâlâ güç ve çıkar ilişkileri olduğu bilinmekte ve bu düzeyde de asıl aktör olarak devletler ortaya çıkmaktadır. Bugün ortaya çıkan ve farklı görölen tablonun sistemde bir değışiklikten çok, güç ilişkilerindeki değışimi yansıttığı, yani daha çok Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) egemenliğinde belirlenen bir küreselleşme sürecinin ortaya çıktığı söylenmektedir (Wivel, 2004; 20). Öte yandan Avrupa Birliği’ne (AB) üye ölkeler liderliğı ABD’ye kaptırmış olsalar da, küreselleşmenin veya piyasanın serbestleşmesinin arkasında yer alan diğeri siyasal güçler olarak yine karşımızdadırlar (Wivel 2004; McGrew, 2002).

Yaşanan sorunlara bakıldığında, reel küreselleşmenin gerçek bir küreselleşme olmaktan çok kapitalizmin küreselleşmesi olduğunu kabul etmek anlamlı olduğu gibi, neo-liberal politikaların genel olarak az gelişmiş ölkeler ve emek açısından serbestlik değil bir dayatma anlamına geldiğı, geniş kesimler için eşitsizlik ve adaletsizliğin yoğunlaştırdığı düşünölürse, bu sürecin bir “apartheid rejimi” olarak adlandırılmasını da anlamak mümkün. Gerçekten artan sermaye hareketliliğı ve serbestliğı, bir yandan sermayeyi ulusal bağlardan, siyasal sistemden ve kurallardan koparmakta, öte yandan ulusal sınırlar içindeki işgücünden büyük ölçüde bağımsızlaştırmaktadır. Yine bu hareketlilik, hemen her ölkede istikrarsız finansal piyasaları, özelleştirme politikalarını, vergi sistemindeki değışiklikleri, üretim ve çalışma ilişkilerinde esneklik uygulamalarını birer

dayatmaya dönüştürmektedir. Ticaret serbestliğinin anlamı, birçok ölkede artan borçlar ve ekonomik krizler, işsizlik artışı ve kuralsızlık anlamına gelmektedir. Kısacası, neo-liberal politikalar az gelişmiş ölkeler ve emek için genel olarak kısıtların ve güvensizliğin artışı iken, tüm bunların ideoloji ötesi, teknoloji, büyüme, rekabet, serbestlik gibi zorunluluklarla açıklanmasını da kabul etmek zor. Bu süreç, ne yansızdır ne de kendiliğinden, ne güç ve çıkar ilişkilerinden bağımsızdır ne de egemen güçlerden. Ancak neredeyse küresel ölçekte hegemonya kuran ideolojisiyle, siyasal/sosyal/ekonomik temelli güç ilişkilerini görünmez (sınıflar ve ideolojiler öldü, tarih bitti ilanlarını düşünürsek) kılmayı oldukça iyi başarmaktadır.

-Küreselleşme ve Avrupa refah devleti

Küreselleşmenin Avrupa refah devleti üzerindeki etkilerine bakarsak, bu konuda oldukça farklı düşüncelerin ortaya çıktığı da anlaşılmakta. Örneğin, küreselleşmeyi refah devleti üzerinde çok olumsuz etkilerde bulunan bir süreç olarak görenler (Mishra,1998), refah politikalarındaki gerilemeyi küreselleşmeden çok demografi ve teknolojik değişikliklere veya yeni risk ve taleplere bağlayanlar (Pierson, 1996), küreselleşmenin etkilerini abartıldığını söyleyenler (Clark, 2001) veya her toplumda farklı etkilere yol açtığını ileri sürenler (Stevenson, 2002; Palier ve Sykes, 2001; Esping-Andersen, 1997) gibi birçok yorum ortaya çıkmakta. Bazı yazarlar da, refah devletinin, tüm zayıflık ve yetersizliklerine karşın, büyük bir ekonomik dönüşümün yaşandığı bu dönemde sosyal ve siyasal acıları yumuşattığı, varlığını sürdürmek için farklı stratejiler öğrendiği ve bu yılların, refah devletinin değişen koşullara uyum kapasitesini arttırdığını ileri sürmektedir (Rudolf Klein, 1993; 12).

Güç ilişkileri yaklaşımını anımsarsak, sosyal refah sistemi yalnızca piyasanın başarısızlıklarını karşılamak için gelişmedi, her ölkede varolan belirli sosyal yapının zorlaması ve yansıması olarak çıktı diyen, bu nedenle bugün de her ölkede farklı sonuçlara yol açmaktadır diyenleri (Palier ve Sykes, 2001; 12) haklı görmemek mümkün değil. Her ülkenin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapısının önemli bir parçası olarak ortaya çıkan ve her ülkeye özgü normatif, ideolojik ve kültürel mirası kurumsallaştıran refah devleti, küreselleşmenin etkileri karşısında da farklı tepkiler verebilmektedir. Kısacası, refah devletinin oluşum döneminde özellikle işçi sınıfının oynadığı belirleyici rol üzerinde odaklanan güç ilişkileri yaklaşımını daha genel bir bakış açısıyla ele almak ve tüm sosyo-ekonomik veya sosyo-kültürel güçleri, bunlar arasındaki ilişkileri dikkate alan bir yaklaşım olarak yorumlamak pekâlâ mümkündür. Bugün gelişmiş ölkelerde de kadınlar, göçmenler gibi farklı toplumsal güçlerin ortaya çıktığından söz edilebilir; emek kavramı ve kapsamının epeyce değiştiği ve bunun toplumsal güç ilişkileri açısından çok belirleyici olduğu ileri sürülebilir; bunların yalnız sosyal politikalar değil, sol ideolojiler ve sol partiler üzerinde önemli etkiler yarattığı da kabul edilebilir. Ancak bu gelişmeler de, refah devletinin gelişimi gibi gerilemesini

belirleyen asıl etkenin emek ve sermaye arasında değışen güç ilişkileri olduğunu düşöndürtmektedir. Örneğın emeğın coğrafık olarak parçalanması, örgötsüzleşmesi, nitelikli ve niteliksiz gibi gruplara ayrılması gibi gelişmeler veya işsizliğın artışı, hizmet sektörünün öne çıkması, kadın emeğının artışı gibi birçok farklı faktör istihdam yapısını da, çalışmanın anlamını da, sınıf kavramını da, emeğın siyasallaşmasını da değıştirmektedir. Sonuç olarak, emek ve sermayenin yapısı ve anlamı değıştiğı gibi, üretim faktörü olarak da, iki toplumsal taraf olarak da aralarındaki güç ilişkileri farklılaşmaktadır.

Kuşkusuz günümüzde sınıf ilişkilerinin artık geçerli olmadığı gibi görüşler oldukça revaçtadır. Buna bağılı olarak bazı yazarlar, refah devletinin anlaşılmasında güç ilişkilerinin artık geçerli olmadığı yolunda görüşler ileri sürmektedirler. Örneğın Pierson'a göre (Pierson, 2000 ve 2001); günümüz koşullarında çalışma ilişkilerinde sorunlar arttığı gibi, farklı çıkar grupları da ortaya çıkmıştır ve bunları sınıf ilişkileri içinde açıklamak da, sınıfın gücünün devam ettiğini söylemek de mümkün değildir; bu nedenle refah devletinin anlamını ve farklılıklarını güç ilişkileri açısından açıklayan yaklaşım artık pek açıklayıcı değildir. Bu nedenle, artan sermaye hareketliliğı ve artan serbestlik veya değışen iş bölümü gibi küreselleşmeden kaynaklanan değışimler sınıfsal ilişkileri de sosyal demokrat parti politikaları da zorlamaktadır. Özellikle tam istihdamın ortadan kalkması ve işgücü yapısının farklılaşması nedeniyle sosyal partilerin politikalarını destekleyen anahtar güç tükenmekte ve değışen koşullar karşısında sosyal demokrat partilerin öteki partilerden farklı bir politika gütmeleri olanaksızlaştığı gibi, refah politikaları da değışime zorlanmaktadır; bu nedenle sosyal-demokrat refah modelinin de bu biçimde kalması mümkün görünmemektedir (Pierson, 2001). Kuşkusuz güç ilişkilerinin değıştiğini söylerken Pierson haklıdır; ancak sosyo-ekonomik koşullardaki bu değışimlerin refah modelinde bazı gerilemelere yol açtığı açıkça görülürken, bir yaklaşım olarak güç ilişkilerinin artık geçerli olmadığından söz etmek hiç tutarlı olmamaktadır.

- Değışen dengeler ve politikalar, fakat değışmeyen güç ilişkileri

Buna karşın Korpi ve Palme, refah devletinin gerilediğı dönemde de güç ilişkilerinin açıklayıcı özellikler sunduğunu ileri sürmektedirler. Örneğın, 18 ölkede çok değışkenli bir analizle 1975-95 yılları arasında refah devleti uygulamalarındaki kesintileri inceleyen iki araştırmacı, hem farklı modellerde farklı sonuçlar ortaya çıktığını, hem de hükümetteki parti yapısıyla kesintiler arasında bağlar olduğunu söylüyorlar (Korpi, Palme, 2003). Bu araştırma kapsamında sağlık sigortası, iş kazası sigortası ve işsizlik sigortası gibi üç temel sigorta dalını ele alan ve bu dönem içinde bu sigorta dallarında ortaya çıkan kesintileri, hem ekonomik hem de politik değışkenlerle ilişkilendiren yazarlar gerçekten çok yönlü ve ilginç birçok bulgu ortaya koymaktadırlar. Konumuz

açısından ilginç olan birkaç bulguya değinirsek şunları söyleyebiliriz; örneğin 1975'teki başlangıç noktasında en düşük ödemeyi yapan ölkelerde kesintiler daha yüksek olmuştur; tüm sigorta dallarında en yüksek kesinti de liberal modele doğru bir dönüşüm geçiren İngiltere'de ortaya çıkmaktadır. Buna karşın cömert ödemeleriyle bilinen sosyal demokrat modelde (başta İsveç olmak üzere, Finlandiya ve Norveç) en düşük kesinti ortaya çıktığı gibi, sol hükümetler büyük kesintiler açısından düşük bir riski, merkez-sağ hükümetler ise büyük kesintiler açısından en yüksek riski temsil etmektedirler; öte yandan hangi model içinde olurlarsa olsunlar sol hükümetler en düşük riski temsil ederken, korporatist model, her parti grubu açısından da daha düşük riske sahip görünmektedir (Korpi, Palme, 2003; 436). Benzer bir sonuç, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesi açısından farklı partilerin etkisini inceleyen bir çalışma da ortaya çıkmakta. 14 ölkede belirli bir zaman serisi içinde aktif nüfusu kapsayan ve haneler üzerinden vergi ve transfer öncesi gelir ile vergi ve transfer sonrası gelir arasındaki değişimi inceleyen araştırmacılar, bu araştırmada işsizlikten ücret pazarlıklarına, sendika yoğunluğundan farklı parti iktidarlarına kadar uzanan birçok değişkenin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini ölçmeye çalışmışlar (Bradley, Huber, Moller, Nielsen, Stephens, 2003): Birçok değişkenin farklı etkiler gösterdiği bu araştırmada, tüm refah devletlerinin (liberal refah devleti de olmak üzere) gelir dağılımı üzerinde olumlu etkisi bulunduğu görölmüş, ancak gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılmasında en etken olan değişkenin sol parti iktidarları olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, araştırmacılar kendi bulgularının da, güç ilişkileri yaklaşımını destekler sonuçlar verdiğini söylemektedirler.

Özetle, güç ilişkileri yaklaşımı geçerliliğini hâlâ korumaktadır; ancak taraflar arasındaki güç ilişkileri ve güç dengesi az ya da çok değişmektedir. Örneğin, toplumsal modelin dayandığı yapı ve benimsenen anlayış (liberal-sosyal sentez) varlığını korumakta, buna dayalı olarak toplumsal taraflar arasındaki uzlaşma büyük ölçüde sürdürölmektedir; ancak bu uzlaşmanın artık farklı öğeler içerdiği ve iki temel ideoloji arasında farklı sentezlerin arandığı da görölmektedir. İngiltere örneğinde ortaya çıkan uygulamalar ve yine bu ölkede kendini duyuran sosyal demokrat anlayışta “üçüncü yol” arayışları, yeni sentez arayışlarının önemli bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Öte yandan, hemen tüm ölkelerde sosyal harcamaların azalmayıp arttığı görölse de, bu harcama düzeyi sosyal refah devleti anlayışında hiçbir değişiklik olmadığı anlamına gelmemektedir. Her şeyden önce, artık politikaların hedefi ve içeriğinde bazı değişiklikler ortaya çıkmıştır. İlk olarak, artık keynesyen politikalar ve tam istihdam söz konusu değildir. Çalışma eksenli keynesyen politikalar yerine rekabet eksenli politikalar gündemdedir (Rhodes, 1996, 318). İkinci olarak, refah devleti ve benimsediğı hedeflerin ilerlemesi durmuş, tam aksine, hedeflerde en başta tam istihdamdan vazgeçiş olmak üzere daha mütevazi hedeflere doğru bir gerileme yaşanmıştır. Üçüncü olarak, her ölkede az veya çok olmak üzere, refah ihtiyacının karşılanmasında

kullanılan araçlar değışmiş ve bu açıdan piyasa-aile-devlet karışımında aileden ve piyasadan yana az ya da çok bir kayma ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Avrupa refah devleti uygulamalarında genel olarak piyasacı çözümlere doğru bazı kaymalar olduğu ve yeni bir uzlaşma noktası arandığından söz etmek mümkündür. Yine de, birçok yazarın belirttiği gibi, değışimlerin ölçüsü benimsenen refah modellerine göre epeyce farklılaşmaktadır. Örneğin Esping-Andersen'e göre, refah modelleri daha sonra ortaya çıkan değışikliklere karşı da kendi yollarına bağlı kalmakta (path dependency) ve ona göre bir yol izlemektedirler (Esping-Andersen, 1997).

Örneğin sosyal-demokrat modelde, halâ sosyal ihtiyaçların önemli ölçüde piyasa dışından karşılandığı, refah devletinin cömert ödemelerinin sürdürüldüğü ve ekonomik koşulların baskısına karşın yüksek vergilerin de, modelin çalışma ve dayanışma ağırlıklı yapısının da korunduğu görölmektedir (Kleinman, 2002; 40-46). Bu modelde, genel olarak, eğitimden sağlığa, konuttan kreşe kadar uzanan yüksek düzeyde bir kamu hizmeti sağlanmakta ve bunlardan hangi gelir grubu veya meslekte olursa olsun tüm vatandaşlar yararlanabilmektedir. Ancak, bütçe açıkları ve yüksek harcamalar, uluslararası piyasa ve sermaye hareketliliği tarafından hemen cezalandırıldığından, bu ölkelerde de kamu harcamalarında kısıtlamalara gidilmesi zorunluluğu duyulmakta veya bazı hizmetler piyasaya devredilmekte; sonuç olarak bu değışim sürdüğüçe İsveç modelinin de yıkılacağı korkusu duyulmaktadır (Stevenson, 2002). Bunun bir sonucu, bu ölkelerde neo-liberal politikalara geçiş zorlayan AB üyeliğine kuşkuyla bakanların artması olmaktadır (EC, 2001). Korporatist model içinde yer alan Almanya'da sosyal güvenlik sistemi modelin merkezindeki yerini korumakta ve korporatist kurumlar ile sosyal tarafların gücü bu modelde önemli bir değışiklik yapmayı önlemektedir. Ancak, işsizlik ödenekleri gibi bazı harcamalarda kısıtlamalara gidildiği görölmektedir. Fransa'da da refah uygulamalarında ulusal dayanışma yerine mesleki dayanışma önemini korumakla birlikte vatandaşlık anlayışı da önemli olmakta, toplumsal bölünmelere pek hoş gözle bakılmadığı gibi, devletin hem refah politikalarında hem de çalışma ilişkilerinde oynadığı etkin rol devam etmektedir. Akdeniz ölkeleri, kendilerine özgü yapılarını önemli ölçüde korumaktadırlar; bir yanda parçalara bölünmüş hatta kutuplaşmış bir toplumsal yapı söz konusu olmakta ve aile desteği önemini korumaktadır, öte yandan devletin toplumsal refahın sağlanmasındaki rolü sınırlı kaldığı gibi siyaset daha çok popülist eğilimler için kullanılmaktadır (Kleinman, 2002; 50). Bu ölkelerin Avrupa'daki refah toplumu anlayışına doğru gitme çabası içine girdikleri görölmekle birlikte, yaşadıkları geçiş süreci içinde refah devleti anlayışı açısından karmaşık bir karakter sergiledikleri ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Avrupa refah devleti kendi içindeki bazı ayrılıklara karşın, küreselleşen piyasa ve sermayenin yarattığı etkiler karşısında yine de önemli ölçüde koruyucu özelliğini korumaktadır. Bu etkiler sürdüğüçe gelecekte neler

olacağını bilmek mümkün değildir; ancak bugün için en önemli sorunu olan işsizlik sorununu çözmedikçe refah devletinin geleceğinin pek parlak olmayacağı açıktır. 1945 sonrası ve Keynesyen politikaların uygulanabildiği 1970'lere kadar yüksek bir istihdamı gerçekleştiren, işsizlik gibi bir sorunla karşılaşmayan Batı Avrupa toplumları için, 1970'ler sonrasında yükselen bir işsizlik ortaya çıkmıştır ve AB düzeyinde yüzde 8-10 arasında seyreden bu sorun 30 yıldır da sürüp gitmektedir. İşsizliğin hem sektörel, hem toplumsal, hem de sermaye hareketliliği gibi çok çeşitli nedenleri olduğu kuşkusuz. Ancak, işsizliğin yol açtığı harcama artışı bir yana, refah devletinin arkasındaki temel güç olarak işçi sınıfını vuran etkileri de, toplumsal eşitsizlikleri artmasına yol açan sonuçları da refah devleti anlayışı açısından çok ciddi anlamlar taşımakta. Örneğin, işsizlik ile gelir dağılımındaki eşitsizlik arasında güçlü bir ilişki bulunduğu gibi (Bradley, vd, 2003), istihdamın giderek zor bulunur bir meta olması sermayenin gücünü arttırmakta, buna karşın emeğin sermaye karşısında güç dengelenmesini sağlayacak siyasal/toplumsal gücü zayıflamaktadır. Bu nedenle Korpi, Avrupa refah devletinde 1980 sonrasında bazı değişiklikler olsa da önemli bir gerileme veya radikal bir değişiklik olmadığı iddialarına karşın, yoğun işsizliğin Batı Avrupa refah devletindeki gerilemeyi gösteren önemli bir mihenk taşı olduğunu söylemektedir (Korpi, 2003; 593). Gerçekten, istihdam meselesi yalnız ekonomik ve toplumsal bir sorun değil; bu sorunu demokrasiyi de zayıflatan bir olgu olarak görmekte yarar var.

Sosyal politikayla uğraşan birçok uzman da, Avrupa refah devleti konusunda daha olumlu ve daha iyimser bir bakış ortaya koysalar da, özellikle artan işsizlik sorunu karşısında bir değişim gerekliliğinden söz etmektedirler. Örneğin Esping-Andersen'e göre, refah devletinin küresel ekonominin yarattığı sorunlar, gelirin yeniden dağıtımında oynadığı rolde ortaya çıkan kısıtlamalar ve bu anlayışın gerisindeki siyasal uzlaşmada ortaya çıkan çatlaklar gibi üç önemli sorunu vardır (Esping-Andersen, 1997; 237). Savaş sonrasında refah devleti büyük ölçüde "çalışma" üzerine kuruludur ve çalışmaya bağlı bir eşitlikçi anlayışı yansıtır; oysa bugün işgücü piyasasında karşılaşılan sorunlar nedeniyle çalışmaya bağlı eşitlikçi anlayış, buna bağlı dağıtım politikaları ve yine buna bağlı sosyal vatandaşlık anlayışı üzerinde farklı eğilimler ortaya çıkmakta ve bunlar üzerinde yeniden düşünmek gerekmektedir. Çalışma hakkı yerine bugün, ömür boyu eğitim ile gelir güvencesini biraraya getirecek yeni bir bileşime ve bu bileşim üzerinde oluşacak yeni bir uzlaşmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Martin Rhodes'de, Avrupa refah devleti için "üçüncü bir yol" aramakta ve Avrupa'nın benimsediği yüksek istihdam ile ABD'nin benimsediği düşük ücretli istihdam fakat sosyal kutuplaşma arasında bir başka yolun bulunması gerektiğinden söz etmektedir (Martin Rhodes, 1996; 319).

Tüm bu değışimlerin ve tartışmaların Avrupa’da ulusal düzeyde neler getireceğini bilemiyoruz. Ancak meselenin bir de ulusüstü düzeyde, AB’ye düşen yanları var; bu nedenle tartışmacıların bir kısmı da, sorunların artışı ve ulusal düzeydeki politikaların bunlar karşısında yetersiz kalması nedeniyle sosyal politikaların AB düzeyine taşınması gerekliliğinden söz etmektedir (Habermas 2001; Jose Mendez, 2000; Schneider, 1999; La Tore, 1999). Benzer bir beklenti yeni üye olan Orta ve Doğu Bloku ülkelerinden de gelmektedir (Lendvai 2004; Vobruba, 2003). Ancak gelirin siyasal yoldan yeniden dağılımı anlamına gelen sosyal politikaların AB düzeyinde ele alınması şimdilik hiç mümkün görünmemektedir. Ne üye ülkelerin buna razı olmaları mümkündür; ne de AB’nin bu tür politikaları gerçekleştirecek biçimde siyasal ve parasal açıdan güçlenmesi beklenmektedir. Bu konuda, geleceğin neler getireceği bilemiyoruz; ancak Avrupa bütünleşmesi sürdükçe, hem bu konudaki tartışmalar artarak sürecektir, hem de bu tartışmalar Avrupa bütünleşmesinin ana sorunu olacağı gibi, bu bütünleşmenin niteliğini de belirleyecek temel karakter olarak ortaya çıkacaktır.

3-Türkiye’de devlet anlayışında dalgalanmalar: Paternalizmden hayırseverliğe...

Türkiye için bir refah devleti analizi yapmak da, güç ilişkileri yaklaşımıyla bazı değerlendirmelere gitmek de güç. Batı’daki gelişmelere benzemeyen bir deneyim karşısında olduğumuz bir gerçek ve bu gerçeği Batı kavramlarıyla tanımlamaya çalışmak da her zaman gerçeklerle örtüşmeyebiliyor. Batı’ya göre, ulus devletin biçimlenmesinden sosyal tarafların gelişimine kadar bir dolu farklılık söz konusu olduğu gibi, siyasetin biçimlenmesi ve işleyişi de, demokrasi algılaması ve beklentileri de çok farklılaşmakta. Öte yandan çok hızlı bir değışim sürdüğü gibi, kendine özgülikle dış koşulların yoğun etkisi altında biçimlenen karmaşık bir yapı ve işleyiş var. Kısacası, çok değışkenli bir parametre ve ele alınması gereken bir dolu faktör var. Kuşkusuz, böylesi yoğun bir analizi bu yazıda yapmak hiç söz konusu değil. Bu bölümde, Türkiye’de siyasal yapının oluşumu ve işleyişi, demokrasinin anlamı ve özellikleri gibi çok değışkenli bir analiz yapmaya niyetlenmeden, yalnızca, bugün daha da belirginleşen “piyasa ekonomisi ve liberal demokrasi anlayışı” çerçevesinde pek tartışılmayan, fakat siyasetin de demokrasinin de yetersizlikleri açısından önemli faktörler olarak düşünülmesi gereken emek ve sermayenin gelişimi üzerinde durmak istiyorum. Bu iki sınıf, aslında modernleşme sürecinde demokrasinin arkasında yer alan temel sınıflar ve bu sınıflar arasındaki güç dengesinin Türkiye’de de demokrasinin çıktıları üzerinde oldukça belirleyici olduğu çok açık. Bu nedenle Türkiye’deki demokratik gelişmelere, bu iki sınıf arasındaki güç ilişkileri açısından bakmak anlamlı olsa gerek.

- “Baba Devlet” ve gerisindekiler

Birkaç tarihsel gelişmeyi anımsarsak, Türkiye’de Cumhuriyet kurulurken, yeni bir kimlikle birlikte “muasır bir medeniyet” düzeyine erişmek isteği ve umudunun ön plânda olduğunu, ancak bunun için üst-yapı devrimleriyle işe başlandığını biliyoruz. Öte yandan, eskiyle bağlarını ne kadar koparmaya çalışırsa çalışsın, Cumhuriyet döneminin Osmanlı’dan gelen çok temel bazı özellikler üzerine kurulmaya çalışıldığı da bir gerçek. Bu temel özellikler yalnız kültürel yapıya ait değil, ekonomik gelişmelerle de ilgili. Örneğin, Osmanlı’da ekonomik gelişmelere ve sermaye birikimine bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal ayrışma olmadığı çok açık; buna bağlı olarak birey ve insan hakları gibi anlayışlarla pek haşır neşir olunmadığı gibi, Batı’daki gelişmelerin ve anlayış değişikliklerinin de daha çok siyasi yönü görölmektedir.⁹ Mardin, Batı’da yüzyıllar öncesinde başlayan gelişmelerle önem kazanan birey, insan hakları, özgürlük ve verimlilik anlayışlarının Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde bile yeterince anlaşıldığının söylenemeyeceğini, bu nedenle geleneksel fikir kalıpların Türkiye’nin gelişmesi üzerinde ne denli önemli engeller oluşturduğunu tartıştığı yazısında, Atatürk devrimleri ve getirilen hukuk normların aslında bu tür “müzmin sorunları” çözmek açısından olumlu rolleri üzerinde de durmaktadır (Mardin, 1990; 137-154). Zamanın Atatürk’ün bu görüşlerini doğru çıkardığını da belirten Mardin, kuşkusuz, üst yapı devrimlerinin toplumsal sistem üzerindeki etkileri açısından birey ve özgürlük anlayışını vurgulamakta haklıdır. Ancak, birey anlayışı veya insan hakları gibi gelişmelerin, birer ideal veya yazılı kural olmaktan çıkıp, bireysel ve sınıfsal çıkarlarla buluşması gerek; bu anlamda Batı’nın demokratikleşme deneyiminin bize çok şey anlattığı da ortada. Osmanlı mirasının, işte yalnız bu düşüncelerin az gelişmiş olması nedeniyle değil, daha da önemlisi bu düşüncelere sahip çıkacak sınıfların oluşmaması nedeniyle Cumhuriyet dönemi üzerinde olumsuz etkileri büyüktür. Osmanlı’nın son dönemindeki endüstri işletmesi, sermaye sahibi ve işçi sınıfıyla ilgili bilgiler hem bu alanlarda ne kadar az gelişme olduğunu, hem de bu alanlardaki gelişmelerin içinde daha çok azınlıkların yer aldığını göstermektedir (Kepenek, 1987; 25).

Böyle bir ekonomik yapı ve böyle bir siyasal kültür üzerine devletçi-seçkinci bir anlayışla kurulan Cumhuriyet’in (Kongar, 1998: 131-136), bu nedenle, hem sınıfsız-ımtiyazsız bir toplum anlayışını öne çıkarması, hem de paternalist veya vesayetçi bir anlayış kurumsallaştırabilmesi çok da zor olmamıştır diyebiliriz. Öte yandan, Cumhuriyet’in otoriter ve vesayetçi

⁹ Bu konuda Berkes’in Osmanlı’yı vuran esas değişikliğin Batı’daki endüstri devrimi olmasına karşın bunun görölememesini belirtmesini, izleri bugün bile sürdürölen doğru bir saptama olarak anımsamakta yarar var. Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.

yaklaşımları, uzun yüzyıllar boyunca monolitik ve kadir-i mutlak bir iktidar yapısına alışmış, devlet sözcüğünün aynı zamanda “en büyük saadet” anlamına geldiği (Vergin, 1994; 11) bu topraklarda çok da şaşırtıcı değildir; yani, devletin kutsallaşmasını da, toplumdan kopmasını da anlamak o kadar zor olmasa gerek. Dolayısıyla, bir yandan bu toplum Batı’daki gibi feodal yapı içinde birçok iktidar arasında parçalanmış bir güce alışık değildir; öte yandan kapitalistleşme sürecine giremediğinden buna bağlı olarak devletten bağımsız toplumsal sınıflar oluşmuş değildir ve ancak böyle bir yapının içinde yeşerecek birey ve özgürlük anlayışlarının yeterince önemsenmemesi de oldukça doğaldır. Ancak, daha da önemli olan, Cumhuriyet döneminde de bu sınıfların oluşması açısından ciddi yetersizliklerin yaşanmasıdır.

Bu mirasın taşıdığı yetersizlik nedeniyle de, Cumhuriyet’in demokratikleşme ve liberalleşme süreci çok inişli çıkışlı olduğu gibi (Eroğul, 1992; 156), Türkiye’de 1980’lere kadar biçimsel demokrasi ile yetkeci rejimler arasında gidip gelen bir süreç de yaşanmasını (Timur, 1992; 33), bu dönemde de devletten bağımsız sınıfların ortaya çıkamamasına bağlamak yanlış olmaz. Bu dönemin tek millet, tek devlet anlayışı gibi sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum anlayışı da, halkçılık adı altında devlet ağırlıklı ve popülist politikalar yol açmıştır (Boratav, 2003; 117). 1930 sonrasında uygulanan devletçilik politikalarıyla devletin otoritesi ve gücü pekişirken, ortaya çıkan yeni toplumsal sınıfların gelişimi büyük ölçüde, devlet güdümünde gerçekleşmiştir. Bu süreç, bir “devlet kapitalizmi” olarak değerlendirilebilir mi? Buna evet de, hayır da denilebilir. Devletin elinde bir önemli bir ekonomik güç toplandığı hiç kuşkusuz doğrudur ve bu gücü toplumsal sınıflar üzerinde ödüllendirici ve cezalandırıcı biçimde kullandığı da bir gerçektir. Ancak aynı zamanda, Batı’daki sermayenin aksine devletin sermaye birikimi emeğin sömürüsüne dayanmaktan epeyce uzaktır¹⁰ ve bu ekonomik gücü özel sermaye yaratmak açısından da kullandığı da ortadadır. Örneğin Buğra’nın yaptığı kapsamlı çalışmada ortaya konduğu gibi, Türkiye’deki büyük firmaların önemli bölümü İkinci Dünya Savaşından sonra kurulmuştur ve çok azının konumu ve zenginliği toprak sahipliğiyle ilgili olduğu gibi, çoğunun ilk uğraşı alanı da ticarettir.¹¹ Cumhuriyet dönemi boyunca devlet uyguladığı ödüllendirme ve cezalandırma mekanizmalarıyla özel kesimde sermaye birikiminde katkıda bulunduğu gibi, kredi kaynağı oluşturmaya bile, ya işveren ya da önemli müşteri olarak, veya önemli bir projeye ana sermaye sağlayarak yatırımcı firma için anahtar rolünü oynamıştır (Buğra, 1995; 81, 104). Benzer bir rol, işçiler için de söz konusudur. Kamu iktisadi işletmeleri (KİT) kuruldukları yörelerde, bugünün moda deyiimiyle ciddi bir “toplumsal sorumluluk” anlayışı

¹⁰ Bu dönemde devletin kamu iktisadi kuruluşlarındaki işveren rolüyle ilgili olarak çok ayrıntılı bilgi için bkz; Ahmet Makal, Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946, İmge Yay. Ankara, . 1999

¹¹ Ayşe Buğra, Devlet ve İşadamları, İletişim 1995, İstanbul, Yay.

sergiledikleri gibi,¹² KİT’lerde çalışanlara ücretten sosyal haklara kadar oldukça ayrıcalıklı bir çalışma yaşamı sağlanmıştır (Makal, 1992). Dolayısıyla, Karpat’ın yaptığı, “devlet kapitalizmi” değerlendirmesine (Karpat, 1996; 90), bunları da dikkate alarak bakmak gerekmektedir.

Paternalist anlayışın, çok partili yaşama geçişten sonra da, daha liberal görünen DP döneminde de devam ettiğini söylemek abartı olmaz. Örneğin sınıfsız ve kaynaşmış bir toplum yaratma düşüncesi, 1947’deki Sendikalar Kanunu çıkarıldığı dönemde de varlığını koruyor (Dereli, 1974; 329; Koç, 1992; 128). Bir yanda, sınıf kavgalarını önlemek düşüncesiyle örgütlenme hakkı verilirken grev hakkını tanınmıyor, buna karşın grev hakkı olmasa da gerek örgütlenme, gerek toplum sözleşme yapmak açısından KİT’lerde büyük kolaylıklar sağlanıyor. DP iktidarı da, grev hakkı sözü vermesine karşın, 10 yıllık iktidarı döneminde bu hakkı yasalaştırmıyor. Cumhuriyet’in bu ilk döneminde tarım sektörü ve tarımsal nüfus ağırlıkta; bunların siyasal yapıyı etkileme güçlerinin, Demokrat Parti’nin kuruluşuyla harekete geçtiği de görölmekte. Ancak, köylü nüfusun geleneksel yapıyı kıracak ve demokratikleşme doğrultusunda etken bir güç olarak çıkacak ne gücü, ne de isteği söz konusu. Toplumdan yükselecek bir siyasal değişim, ancak endüstrileşme ile yakalanabilecektir; fakat geç endüstrileşen ve sermaye yetersizliği yaşayan Türkiye’de, hem emeğin ve orta sınıfların sayısal gelişmesi yavaş ve yetersiz kalmaktadır; hem de devlet eliyle gerçekleşen kalkınma nedeniyle, özellikle emeğin ideolojik yapılanması büyük ölçüde devlet denetiminde gerçekleşmekte, bu da niteliksel anlamda bir gelişme sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Özetle, sınıfların varlığı değil yokluğu üzerine şekillenmiş bir politika var, bu politikaya göre devlet de bunların üstünde bir yerde. Öte yandan, bu dönem politikalarının kamu işletmelerinde emeğe sağladığı olumlu çalışma koşullarının, emek-sermaye (devlet) arasındaki çatışmayı önlemekte işe yaradığı çok açık; ancak bu rahatlık ve kolaylıkların sınıf bilincinin gelişmesi açısından oldukça olumsuz rol oynadıkları da ortada (Koray, 1994; 165). Sermaye birikimi için de benzer koşullardan söz edilebilir. Özel sektöre sağlanan kolaylıklar ve destekler sonucu gelişen bir yerli burjuvazi var; fakat bu sınıf da büyümesi açısından asıl kaynak olarak gördüğü devlete karşı bir tutum geliştiremediği gibi, buna çok fazla ihtiyaç da hissetmemektedir (Buğra, 1995; 104-106). Bu nedenle 1950’lerden sonra az çok burjuvazi gelişse de, bu burjuvazinin artık yukarıdan devrim senaryosu yerine burjuva modernleşmesine doğru yol alması ve Türkiye’de “istikrarlı bir ‘demokratik kapitalist’ alternatif” yaratması mümkün olmamaktadır (Keyder, 1992; 55-57).

¹² Tarih Vakfı’nın 1999 yılında bir proje çerçevesinde yayınladığı Çarklardan Chip’lere ve 75 Yılda Çarkları Çevirenler adlı kitaplar, bu konuda örnekler de yer vermektedir. Örneğin bkz; Aydın Engin, “Ve Şehirlerin Kaderi, Bir Gün Ansızın Değişmiş Olur...”, Çarklardan Chip’lere, Tarih Vakfı, 1999; 122.

-Özenilen sosyal devlet, kırılan dengeler ve “kurumsallaşamayan vaatler”

1960-1980 sonrasındaki dönem ise, hem çok farklı özellikleri simgelemekte, hem de geçmişin izlerini yansıtmaktadır. Bu döneme damgasını vuran temel değışikliğin, 1961 Anayasası ve getirdiğı değışiklikler olduğunu söyleyebiliriz. 1961 Anayasası’nın uzun uzun anlatmaya gerek yok; dönemin koşullarına göre oldukça ilerici ve özgürlükçü niteliklerinin yanı sıra, demokratik bir hukuk devleti açısından da, sosyal devlet anlayışı açısından da bir ilk niteliğı taşımakta. Ancak bu dönemde de, sol ideolojileri kısıtlayan yasalar yürürlükte ve zaten 1971 sonrası hak ve özgürlüklerde önemli kısıtlamalara gidildiğı görölmektedir; bu nedenle Tanör’e göre Türkiye’de “vesayetçi demokrasi” bu dönemde de varlığını korumaktadır (Tanör, 1992; 37). Öte yandan sosyo-ekonomik haklara verilen önem, çalışanların tümüne getirilen sendikal haklar, devletin sosyal nitelik kazanması gibi gelişmeler Batı’daki sermaye birikimini tamamlamış toplumların özellikleri olarak ortaya çıkarken, dönemin Çalışma Bakanı Ecevit’in söz konusu yasaları sunarken söylediğı gibi, Türkiye’de bu haklar bu türlü mücadeleye gerek olmaksızın yasa ile getirilmekte ve bununla da övünç duyulmaktadır (Sülker, 1975; 262). Oysa, aynı dönemde hem bu hakların gelişmesini sağlayacak siyasal ideolojiler üzerinde yasaklar varlığını korumaktadır, hem de örneğin sendikaların siyasetle ilgilenmeleri yasaktır. Bu kez, grev yasağı kalkmış ve örgütlenmenin önü açılmıştır, ancak sınıf sendikacılığı yerine Amerikan modeli gibi “toplu pazarlık sendikacılığının gelişmesi istenmektedir. Kamu sendikacılığının güç kazandığı bu dönemde, bu yasakların sendikaların siyasetle ilgilenmelerinden çok, sınıf ideolojisi ve politikalarıyla ilgilenilmemesi anlamına geldiğı de açıktır. Bu dönemde sendikalar hep siyasetle iç içe olmuşlardır; siyaset yasağı ise sınıf bilinci ve ideolojisinden uzak kalmak biçiminde algılanmış ve uygulanmıştır.

Yine de bu dönem, 1947’de başlayan sendikacılığın asıl gelişme ve güçlenme olanağına kavuştuğı bir dönemdir. Fakat toplumsal bir hareketlilik ve mücadele yaşanmadan kazanılan örgütlenme hakları ve kamu sektöründe yoğunlaşan sendikacılık, Türkiye’deki sendikacılığın sınıfsal bir hareketten çok bir örgütlenme öyküsüne dönüşmesine yol açmış ve sendikal harekette önemli zaafaların ortaya çıkmasına da neden olmuştur (Koray, 1994; 157 vd.). Sendikal parçalanma, ideolojik bölünme, toplu sözleşme sendikacılığı, sendikaların demokratik örgüt olmaktan uzaklaşmaları gibi zaafaları, büyük ölçüde sınıf hareketine dayanmayan sendikal örgütlenme öyküsü ile iliştiirmek mümkün. Öte yandan, geçmişte pek hissedilmeyen sınıf ayrışması bu dönem belirginleşmiş, bunu bağılı olarak, toplumsal ve siyasal anlamda sınıf mücadelesi çok daha su yüzüne çıkmıştır. Fakat, hem bu mücadele kendi içinde birçok zaaf göstermiştir (Belge, 1992; 183-185, hem de işçi sınıfı ve sendikaların bu hareketle bağı çok zayıf olmuştur. Örneğin TÜRK-İŞ, sınıf sendikacılığını benimsemediğı gibi partiler üstü bir politikadan yanadır; özel sektörde örgütlenen DİSK sınıfa dayalı bir sendikacılık

anlayışını benimsemekte, fakat daha dar kapsamlı bir örgütlenmeyi temsil etmektedir. DİSK'in bu politikalarının, özel sektörde emek ve sermaye arasındaki çatışmaları arttırdığı da bilinmektedir. Bu dönemin ithal ikameci politikalarıyla, aslında iç talep açısından bir rekabete zorlanmayan endüstri işletmeleri, yalnız kamu değil özel sektörde de işçi ücretleri açısından oldukça olumlu gelişmeler sağlamışlardır. Bu nedenle onları rahatsız eden, kuşkusuz, öncelikle güçlenen sendikalar ve toplu pazarlıklardır; ancak daha da önemli olan, yükselen sınıf mücadelesinin ve CHP'nin 1970'erde benimsediği "ortanın solu" yaklaşımının giderek emeğin oyunu alma konusunda bir potansiyel yaratmasının daha da düşündürücü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Emeğin bilinçli bir biçimde siyasallaşmasının, Türkiye'de 1950 sonrasında sermayeden yana oluşmuş dengeleri epeyce değiştireceği ortadadır. Bu dönemin sonuna doğru, sermaye çevreleri ve işverenlerin, hem girişim özgürlüğünün korunması, hem de iş yasası ve sendikal haklarda bazı kısıtlamalara gidilmesi yolunda görüşlerini kamuoyuna açıklama gereği duydukları da bilinmektedir. 1980 sonrası yapılan yasa değişikliklerinde, bu isteklerin önemli bir bölümünün dikkate alındığı da görölmektedir.

Bu dönemde devletin, baba devletten sosyal devlete dönüştüğünü de söylemek zordur; anayasal adı "sosyal" devlettir; gerçekte ise az gelişmiş bir sosyal boyutu vardır ve daha çok "sosyal vaatleri" barındıran bir devlet olmaktan öteye gidememektedir. Bu nedenle de, bir yandan örgütlü emek ve sermaye arasında az da olsa uzlaştırıcı bir rol üstlenmekte, öte yandan popülist politikalara devam etmektedir. Bu politikalar bazen dinci, bazen bölgeci kılıklar göstermekte, bazen gecekondulaşmaya göz yummaya dönüşmekte, bazen hayırseverlik kimliğine bürünmektedir. Ancak, 1970 sonlarında ekonomik sorunlar arttıkça ne uzlaştırıcı rolü oynaması, ne de popülist politikalara devam etmesi kolaydır. Başlangıçta emek ve sermaye açısından olumlu koşullar yaratan ithal ikameci ekonomi politikalarının sonu görününce, bu dönemin uzlaşmasının da sonu gelmiştir diyebiliriz. İthal ikameci politikaların geç endüstrileşen ülkeler için kaçınılmaz olduğu bilinmektedir; bu politikalar sonucu Türkiye'de de iç pazara üreten yerli sanayinin büyüdüğü bir gerçektir. Ancak dış satımı beceremeyen ve buna pek gerek de duymayan sanayi, bir süre sonra üretimini sürdürmek için gereken dövizini sağlamaktan uzak kalmaktadır. Dolayısıyla ekonomi ve siyaset artık yalnız bölüşüm meselesi nedeniyle değil, üretimi sürdürememe gibi bir sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Öte yandan bu dönemde, toplumsal ayrışma ve hareketlilik de, sağ ve sol kavgası da, sokak çarpışmaları da, partiler arası kavgaya da artarak sürüp gitmektedir ve siyasetin önemli bir dönüşüm yaratmadan ne ekonomik nede siyasal anlamda bir çözüm üretme kapasitesi bulunmaktadır. Bu dönüşüm, ilk olarak, 24 Ocak 1980 Kararları ile ekonomide liberalleşme ile ortaya çıktı. B kararların siyasal demokrasi ve serbest pazarlık ortamında nasıl gelişeceğini bilemiyoruz. Çünkü arkadan 12 Eylül askeri darbesi gelmiş ve anti-demokratik bir ortamda ekonomi politikalarındaki dönüşümü hayata geçirmek çok daha kolay olmuştur.

-İyice bozulan güç dengesi ve devlet anlayışında “liberal hayırseverlik”

1980 sonrasında ise, artık yalnız ekonomi politikalarında değil, emeğin konumunda, devlet anlayışı ve politikalarında ciddi değişiklikler vardır. Bu dönem, üretimin değil dış satımın teşvik edildiği, para politikalarının önem kazandığı, sermaye girişinin serbestleştiği, buna karşın borçların arttığı, enflasyon ve işsizlik sorunun büyüdüğü ve ekonomik krizlerin de eksik olmadığı bir dönemdir. Bu dönemin genel olarak tüm ücretli çalışanlar üzerinde oldukça yoğun sorunlar yarattığı da yadsınmaz.. Özelleştirmeler kamu sektörünün tasfiyesi anlamına gelmekte; bu durum hem istihdam yaratılması, hem de sendikal örgütlenme açısından önemli bir gerilemeye neden olmaktadır. Artan dış rekabet, üretimin parçalanması gibi sonuçlar getirmekte, ucuz emeğe dayalı enformel sektörü büyötmekte, iş güvencesini ortadan kaldırmakta ve çalışma koşullarını geriletmektedir. Tüm bu değişiklikler, zaten varolan işsizlik sorununu daha da büyötmekte, dar olan örgütlölüğü daha da daraltmakta, ücret pazarlıklarını ve ücret düzeyini geriletmektedir. Buna karşın sermayenin gerek vergi politikaları, gerek çalışma koşulları açısından pazarlık gücü artarken, devletin de artık sosyal devlet gibi bir iddiayı gereksiz bulduğı noktasına gelindiğı görölmektedir.

1980 ve 1990’larda eriyen sendikacılığa, işsizlik, yoksulluk, güvencesizlik gibi artan sosyo-ekonomik sorunlara karşın, bu sorunların doğrudan doğruya siyasal yapıyla yansıdığını söyleyebilir miyiz? Örneğin, artan sorunlar karşısında işçi sınıfının bir karşı-güç olarak ortaya çıktığını, bilinçlenme ve siyasallaşmaya yöneldiğini söylemek mümkün müdür? Veya bu olumsuzlukların emek cephesinde veya yoksullaşan kesimlerde sol partilere doğru bir yönelme yarattığı gözlemlenebilmekte midir? Tüm bu soruların yanıtının, olumsuz olduğunu biliyoruz. Kuşkusuz emekçi kesimler ve sendikalar, kendileriyle ilgili yasal ve kurumsal değişiklikler (örneğin özelleştirme gibi) karşısında birçok eylem ortaya koymaktadırlar, kuşkusuz birçok platformda yakınmalarını dile getirmektedirler; ancak bu eylemlerin içeriğı ve sürekliliğı yetersiz kaldığı gibi, sınıf bilincinin az gelişmişliğı ve kendi konumlarıyla siyasal yapılanma arasında ilişki kurmadaki yetersizlikleri bugün de devam etmektedir. Emek için devlet önce baba devlet olmuş, 1960-70’lerde bu babalığını modern bir topluma özgü “sosyallik” makyajıyla biraz değiştirmiş, ancak hem düzenleyici, hem uzlaştırmacı, hem işveren olarak hep önemli bir rolde olmuştur. Öte yandan, gerek babalığı, gerek sosyal vaatleri benimsediğı her iki dönemde de, devletin oynadığı rolün emeğı güçlendiren bir yanı vardır ve bu rol, sosyal taraflar arasında göreceli de olsa bir “denge” kurulmasına yol açmıştır. Emeğin özellikle örgütlü kesimini güçlü kılan, devletin bu destekleyici rolüdür. Şimdi bu rol değişmektedir; bu değişime karşın koymas beklenen örgütlü emek ise bir yandan kan kaybetmektedir, öte yandan bu karşı-koyuşu örgütleyecek ne toplumsal, ne ideolojik ne de siyasal gücü bulunmaktadır. Bu nedenle, yakınmalar sürmekte, eylemler yapılmakta, ancak,

eskisi gibi bekleme alışkanlığıyla, şu veya bu iktidar aracılığıyla devlet anlayışının kendisinden yana değışeceğı gibi bir beklenti de korunmaktadır. Bir anlamda, yine “baba devlet” arayışıyla, geleneksel motifleri öne çıkaran muhafazakar partilere yönelme gibi bir ikilem içine girmektedir.

Öte yandan, emeğe ait yetersizlikler gibi, sol partilere ilişkin yanlışlar ve yetersizlikler de büyüktür. CHP’nin kitlelerde yarattığı hayal kırıklığı ve giderek iddia ettiğı gibi sosyal demokrat bir ideolojiyi temsil etmekten uzaklaşması, parti-içi kavgalar ve bölünmeler soldaki umutları epeyce aşındırmıştır. Saybaşı, CHP’nin gerilemesinde, Türkiye’de neo-liberal ideoloji ile, din-temelli ideolojinin yükselişini, buna karşın sosyal demokrasinin onlarla savaşılabilecek bir ideolojik kimlik yaratamamasını temel neden olarak görmektedir (Saybaşı, 1996; 21). Kuşkusuz ideolojik gerileme çok önemlidir; ancak bunda dünya konjonktürünün de payı büyüktür, bu nedenle Avrupa’daki sosyal demokrat partilerin de zorlandığı açıktır. Ancak görünen gerçek şu ki, Türkiye’de sosyo-ekonomik sorunlar artmaktadır ve bunların dış dünya ile bağlantısı olsa da, neo-liberal politikaların sonucu olduğu bilinmektedir; buna karşın sol partilerin bu sorunları yaşayanlardan önemli bir oy alamamakta, milliyetçi ve muhafazakâr partiler ise hem büyümekte, hem de bu kesimlerin oylarını toparlayabilmektedirler. Örneğın 1995 ve 1999 seçim sonuçları incelendiğinde, sosyo-ekonomik düzeyi en düşük olan çiftçiler, esnaf ve zanaatkarların veya “küreselleşmeden en çok canı yananların” RP’yi tercih ettikleri söylenmektedir (Süerdem ve Kirmanoğlu, 2002). Buna karşın, çeşitli kimliklerle siyasal eğilimler arasındaki ilişkileri araştıran araştırmalarda da, mavi yakalıların 1996’da sol partilerden çok RP’ye, 1998’de MHP’ye yöneldiğı (CHP her iki tarihte de en çok oy alacak partiler sıralamasında altıncıdır), beyaz yakalıların çoğunun kararsızlık gösterdiği, geri kalanların, daha çok, sağ partilere yöneldikleri ortaya çıkmaktadır (Erder, 1996;158-160; Erder, 1999; 115). Daha sonraki seçimlerde de AKP’nin yükselişe geçtiğı ve tek başına iktidara geldiğini görüyoruz. Aslında, birçok kez ortaya konduğu gibi, Siyasal İslam’ı yükselten bu partilerin başarısı dini temalardan çok sosyo-ekonomik sorunların artışı ve geçmişteki partilerin bu konulardaki başarısızlıklarıyla ilgilidir (Aktay, 2004; 54). Kentlerin gecekondulaşması, buraların “öteki” olmaktan kurtulamayışları, buna karşın siyasal İslam’ı temsil eden partilerin bu kesimlerle, gerek geleneksellik bağlamında, gerek siyasal temsilcilerini içerdenseçerek kurdukları bağlar yükselmelerinde önemli etkindir (Yalçıntan ve Erbaş, 2004; 40). Sonuç olarak, bir yandan geçmişten gelen sol ve sağ partilerin gerilemesiyle siyasette oluşan boşluk, öte yandan Türkiye’de ortaya çıkan yeni dinamiklerin iyi kullanılması yalnızca İslamcı Partiyi iktidara getirmemekte, bunun yanı sıra bu Parti görüşünü merkeze taşımaktadır (Aktay, 2004; 55); konumuz açısından daha ilginç olan nokta da burasıdır.

Dinsel temalar ve geleneklerle, gecekonduların veya daha geniş anlamıyla az gelişmiş kesimlerin sosyo-ekonomik sorunlarını çözmek mümkün mü? Ya da, muhafazakar partilerin de neo-liberal politikaları devam ettirdikleri görülürken,

sanıldığı gibi, baba devlet veya sosyal devlet anlayışının geri gelmesi mümkün müdür? Veya sosyal devlet anlayışına ihtiyaç duymadın, hayırseverlik ahlakı üzerine kurulu bir devlet anlayışı Türkiye'deki sosyo-ekonomik sorunları çözmeye yeterli midir? 1982 Anayasa'sı ile resmen varlığını koruyan sosyal devlet anlayışının, 1980 sonrası politikalarla gerçekte yok olduğunu biliyoruz. Bunun yerine, Yardımlaşma Fonu, Yeşil Kart gibi uygulamalarla artan sosyal sorunlara çözüm bulunmaya gidildiğini de görüyoruz. AKP iktidarının da, benzer uygulamalara yöneldiği bir gerçek. İlk olarak, sosyo-ekonomik sorunlara yönelik ne ciddi bir duyarlılık, ne de ciddi ve kapsamlı bir politikanın varlığı görölmektedir. Bunun yerine, yine oy kaygısına yönelik popölist politikalar gündemdedir; bir yandan fakir çocukların seçmece biçimde özel okullara gönderilmesi gibi görünüşte eşitlik kaygısı dile getirilmekte, Yardımlaşma Fonu ve benzeri araçlarla yoksullara ulaşılmaya çalışılmakta ve Ramazan'daki iftar çadırları ve yardımlar gibi geleneksellik ve yardımseverlik anlayışı öne çıkarılmaktadır. Öte yandan, işsizliğin önlenmesi açısından düşünölmesi gereken mesleki eğitim, daha çok imam hatip liseleri olarak anlaşılmakta, iş isteyenler azarlanmakta ve de özelleştirmelere devam edildiği gibi, sosyal güvenlik sisteminde özelleştirme doğrultusunda değişiklikler planlanmaktadır. Bunların dışında, devlet bütçesinin sınırlılıkları ve dış dünyanın dayatmaları da elbette önemlidir ve dış dünyaya eklemlenme ve bu dünyadan itibar görme arayışında olan AKP'nin, bu nedenle ancak "liberal hayırsever" bir devlet anlayışını temsil etmesi beklenebilir. Böyle bir anlayış, hem bir hakka dönüşmeyen, siyasal iktidarın inisiyatifine kalmış uygulamalar getirmekte, hem de, daha az maliyetle parti için daha yüksek bir siyasal getiri sağlayabilmektedir. Bu nedenle, nasıl gelişir, nereye gider tam bilemesek de, AKP iktidarının zaten az gelişmiş sosyal devleti anlayışını iyice gerileteceği ve sosyal sorunları çözmekte yetersiz kalacağını söylemek kehanet olmaz.

-Tartışılacak çok şey var...

Siyasal demokrasi, toplumsal güç ilişkileri ve refah devleti çerçevesinde yapmaya çalıştığımız bu tartışmaların, daha birçok yönüyle ele alınmaya muhtaç olduğu ortada. Ancak, artan eşitsizlikler ve adaletsizlikler gibi, siyasal yetersizlikler ve demokrasi sorunları da bu konular üzerinde düşünmemizi gerektirmekte. Özellikle, küreselleşen ve egemenliğini arttıran piyasa karşısında, siyasetin ve demokrasinin araçsallığını geliştirmeye daha ihtiyacımız olduğu, siyasal eşitlik ve sosyal eşitlik, siyasal demokrasi ve sosyal demokrasi arasında ilişkiler üzerine düşünmemiz gerektiği çok açık. Bu anlamda Batı Avrupa'da biçimlenen toplumsal modelin ve sosyal refah anlayışının, gerek arkasındaki güçler, gerek ortaya çıktığı sonuçlar açısından ele alınmaya değer olduğu da düşünülebilir. Bu tartışmaların Türkiye için anlamı daha da büyük.

Türkiye'de demokrasi yasal ve biçimsel anlamda gelişirken, işlevsel anlamda gerilediği ve geniş bir toplumsal kesimi temsil etmek açısından da,

vatandaşlık ilişkisi kurmak açısından da yetersiz kaldığı bilinmektedir. Bunun, en büyük nedeni de, başta emek ve sermaye olmak üzere temel toplumsal güçlerin yetersizlikleriyle ilgili ve bu topraklara özgü niteliklerden kaynaklanmaktadır. Ancak konu, yalnızca sosyal politikaların gerilemesi, sosyal eşitsizliklerin artması meselesi değildir; daha da önemli olan bu artan eşitsizliklerin siyasal demokrasi ve siyasal eşitsizlikleri tehdit etmesi ve siyaseti bir oyuna dönüştürmesidir. Bugünkü iktidarın da, iktidar oluşumunun da, siyasetin işleyişinin de farklı bir demokratik açılım getirmesini beklemek zor. İktidar el değiştirmektedir; ancak siyasetten beklenenler çok fazla değişmemekte, “yandaş demokrasisi” işlemeye devam etmektedir. Öte yandan siyasetin biçimsellikten çıkarılması ve temsil sorunun çözülmesi için, yalnız kültürel temelli tartışmalar değil, güç dengesizliklerine ilişkin tartışmalara da ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin sivil toplumun gelişmesini demokratik gelişme için gerekli ve önemli görmek kaçınılmazdır; ancak hangi sivil toplumdan söz edildiği de önemlidir. Örneğin, 1980 sonrası bu kültürel yapıyı değiştiren, devleti “demistifiye” eden ve liberalleşmeye yönelik partilerden söz edilmekte, fakat bu gelişmelere karşın neden hâlâ demokratikleşme meselesiyle uğraştığımız sorusu cevapsız kalmaktadır (Sarıbay, 2000). Kuşkusuz, Osmanlı’dan buyana birey veya özgürlük temelli bir demokratik kültürün olmayışı önemlidir. Ancak sivil toplum ve demokrasinin gelişmesi, cemaatçi yapıların ve geleneksel anlayışların çözülebilmesi, bireyin ve bireysel çıkarın öne çıkabilmesi için, yalnızca dağınık bir sivil toplumun gelişmesi yeterli midir? Yoksa, modern toplumlara özgü bir sivil toplumun gelişmesi için, yine modern toplumlara özgü emek ve sermaye, işveren ve ücretli gibi sınıfların gelişmesi mi gerekmektedir? Ya da sosyo-ekonomik konumla iliştilerilemeyen kimlikler üzerinden siyaset yapmak, sivil toplum ve demokrasinin gelişmesine hizmet eder mi? Sorular çok ve çok yönlü tartışmaları gerektirdiği kesin. Ancak, mesele, yukarıda da değindiğim gibi, sorunu ve tartışma boyutlarını buraya getirebilmekle ilgili.

Bunun dışında, Türkiye’de sermaye ve işveren kesimlerinin epeydir güçlü konumda oldukları ve kendi içlerinde farklılaşmalar da siyasete ağırlıklarını koydukları ortadadır; ayrıca küreselleşen sermaye ve neo-liberal politikaların onları daha da güçlendirdikleri yadsınamaz. Dolayısıyla bir araç olarak siyasete ve demokrasiye ihtiyaç duyanlar ve duyacak olanlar, yaşamını ücret geliriyle kazanmak durumunda olan, çalışan veya çalışmasa da geçinmek için işe ihtiyaç duyan kesimlerdir; ya da siyasetin sosyo-ekonomik eşitsizlikleri azaltmak biçiminde kullanılmasına ihtiyaç duyan herkestir. Türkiye’de bu kesimler bol miktardadır; ancak dağınıklıkları, güçsüzlükleri, bilinçsizlikleri, eğitimsizlikleri, geleneksellikleri de boldur. Asıl bunları değiştirecek politikalara ihtiyacımız var. İhtiyaç da yalnız sosyal istikrar değil, siyasal demokrasinin işlemesi. Demokrasi ve erdemine inanmamız için buna ihtiyacımız var. Demokrasinin bu anlamda sosyal eşitlikleri yükseltmeye yönelik bir işlevi olmadıkça bunun demokrasi olmayacağını da, bu nedenle, bu ülkede ne kadar çok sık tekrar edersek o kadar iyi.

KAYNAKÇA:

- Aktay, Y. (2004), “Kendi ‘Merkez’inde, AKP, İslâmcılık ve Meşruiyet”, Birikim, Mayıs.
- Barber, Benjamin R (2000); “Can Democracy Survive Globalization?”, Government and Opposition, Summer, Cilt 35 (3).
- Barry, N. (1999) Welfare, Open University Press, London.
- Beck, U. (1997), What is Globalization?, Polity Pres, Cambridge.
- Belge, M. (1992), “Sol”, Geçiş Sürecinde Türkiye, der. İ.C. Schick ve E. A. Tonak, Belge Yay. İstanbul.
- Boratav, K.(2003), Türkiye İktisat Tarihi, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Bradley, D; Huber E; Moller, S; Nielsen, F; Stephens, J.D; (2003), “Democracy, Income Distribution, Political Science, Welfare”, World Politics, Baltimore, 55 (2).
- Buğra, A. (1995), Devlet ve İşadamları, İletişim Yay. İstanbul
- Clark, I. (1997), Globalization and Fragmentation, Oxford University Pres.
- Dahl, R.A. (1992), “Why Free Markets Are Not Enough”, Journal of Democracy, Vol. 3, No 3, July.
- Dereli, T. (1975), Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul.
- EC (2001), Perceptions of the European Union-Summary of the Results, Study by OPTEM, S.A.R.I. for the European Commission, Brussels.
- EC (2001), The Social Situation in the European Union, European Commission, Brussels.
- EC (2001), Employment and Social Affairs, European Commission, Brussels.
- Erder, N. (1996), Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri, TÜSES Yy. İstanbul.
- Erder, N. (1999), Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenleri ve Toplum Düzeni, TÜSES Yay. İstanbul.
- Esping-Andersen, G. (1990), The Three Worlds Of Welfare Capitalism, Princeton University Press, New Jersey.
- Esping-Andersen, G. (1997), “Towards a Post-industrial Welfare State”, Politik und Gesellschaft- International Politics and Society, (3).
- Eroğul. C. (1992), “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”, Geçiş Sürecinde Türkiye, der. İ.C. Schick ve E. A. Tonak, Belge Yay. İstanbul.
- Falk, R. (2001), Yırtıcı Küreselleşme, Küre Yayınları, İstanbul.
- Flora, A. ve Alber, J. (1990), “Modernization, Democratization and the Development of Welfare States in Western Europe”, The Development Of Welfare States in Europe and America, (der) Flora, P. ve Heidenheimer, A.J., Transaction, London.
- Flora, P. ve Heidenheimer A. J. (1990), “The Historical Core and Changing Boundaries of the Welfare State”, The Development Of Welfare States in Europe and America, (der) Flora, P. ve Heidenheimer, A.J. Transaction, London.
- Furniss, N. (1986), “European Welfare States in Transition”, Western Europe in Transition: West Germany’s Role in the European Community, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.

- Habermas, J. (1984), “Siyasal Katılım Kendi Başına Bir Değer mi?”, *Toplum ve Bilim*, 27 Güz 1984; 71.
- Habermas, J. (2001), “Why Europe Needs a Constitution”, *The Left Review*, 11, September-October
- Heclo, H. (1990), “Toward a New Welfare State?”, *The Development Of Welfare States in Europe and America*, (der) Flora, P. ve Heidenheimer, A.J., Transaction, London.
- Hirst P ve Thompson G. (1996), *Globalization in Question*, Polity Pres, Cambridge.
- Karpat, K.H. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi-Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yay. İstanbul.
- Kepenek, Y. (1987), *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, Teori Yay. Ankara.
- Keyder, Ç. (1992), “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. İ.C. Schick ve E. A. Tonak, Belge Yay. İstanbul.
- Klein, R. (1993), “O’ Goffe’s tale”, *Welfare State in Europe*, (der) Jones, C. Routledge Yayınları, London ve Newyork.
- Kleinman, M. (2002). *A European Welfare State?*, Palgrave, London.
- Kongar, E. (1998), *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Koray, M. (1994), *Değişen Koşullarda Sendikacılık*, TÜSES Yay. İstanbul.
- Koray, M. (2002), *Avrupa Toplum Modeli*, TÜSES Yay. İstanbul.
- Korpi, W. Ve Palme, J.(2003), “New Politics and Class Politics in the Context of Austerity and Globaliziton: Welfare State Regress in 18 Countries 1975-95”, *American Political Science Review*, 97 (3).
- Korpi, W. (2003), “Welfare State in Regress in Western Europe Politics”, *Annual Review of Sociology*, 29.
- Lendvai, N.(2004), *The Weakest Link? EU Accession and enlargement: dialoguing EU and post-communist social policy*, *Journal of European Social Policy*, 14 (3).
- Liebfried, S.(1993), “Towards a European WelfareState?”, *New Perspectives on the Welfare State in Europe*,(der) Jones, C., Routledge, London.
- Liebfried S.; Pierson P. (1995), “Semisovereign welfare states: Social policy in a multitiered Europe”, *European Social Policy: Between Fragmentation and Integration*, Washington DC. Brookings Institute.
- Liebfried S.; Pierson P. (2000), “Social Policy”, *Policy-Making in the European Union*, (der) Wallace H. ve Wallace W. Oxford University Press, Newyork.
- Makal, A. (1999), *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri; 1920-1946*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Mardin, Ş. (1990), *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay. İstanbul.
- McGrew, Anthony (2002), “Between Two Worlds: Europe i A Globalizing Era”, *Government and Opposition*, Summer cilt 37 (3).
- Mishra, R. (1993), “Social Policy in Postmodern World”, *New Perspectives on the Welfare State in Europe*,(der) Jones,C., Routledge, London.
- Mishra, R. (1998), “Beyond the Nation State: Social Policy in an Age of Globalization”, *Social Policy and Administration*, 32 (5).

Mishra, R. (2001), "Alternatives to Neoliberalism: Change and choice in welfare globalization", <http://www.richis.org/health/2001/sp091340.pfd>.

Palier, B. ve Sykes, R (2001), "Challenges and Change: Issues and Perspectives in the Analysis of Globalization and the European Welfare States", Globalization and European Welfare States, (der), Sykes, R.; Palier, B.; Prior, P.M., Palgrave, Hampshire.

Petrella, R. (1996), "Globalization and internationalization. The dynamics of emerging world order" State Against Markets: The Limits of Globalization, der. R. Boyer ve D. Drache, London; Routledge.

Petras, J. (2003), Küreselleşme ve İmparatorluk, Cosmopolitik Kitaplığı, İstanbul.

Pierson, P. ve Liebfried, S (1998), "Welfare state limits to globalization", Politics and Society, 26 (4).

Pierson, P. (2000), "Three Worlds of Welfare State Research", Comparative Political Studies, 33 (6-7).

Pierson, P. (2001), "Globalization and The End of Social Democracy", Australian Journal of Politics and History, 47 (4).

Polanyi, K. (2000), Büyük Dönüşüm, İletişim Yayınları, İstanbul.

Przeworski, A. (1991), Capitalism and Social Democracy, Cambridge University Press,

Rhodes, M. (1996) "Globalization And West European Welfare States: A Critical Review Of Recent Debates", Journal Of European Social Policy, 6 (4).

Sarıbay, A. Y. (2000), "Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum", Global Yerel Eksende Türkiye, der. E. F. Keyman ve A.Y. Sarıbay, Alfa Yay. İstanbul.

Saybaşılı, K. (1996), "Refah-Yol Hükümeti, Kuşatma ve Demokrasi", Sosyal Demokrat Değişim, Kasım-Aralık

Schedler, A. (1997), "Introduction: Antipolitics-Closing and Colonizing The Public Sphere", The End of Politics, Andreas Schedler (Der), Macmillan Press, UK.

Stevenson, T. (2002), "Globalization: Marketization and Power", Scandanivian Political Studies, 25 (3).

Süerdem, A. ve Kirmanoğlu, H. (2002), "Globalleşmenin ekonomik sonuçları ve Türkiye’de aşırı sağın yükselişi", İktisat, Kasım, (431)

Sülker, K. (1975), Sendikacılar ve Politika, May.Yay. İstanbul.

Tanör, B. (1986), İki Anayasa, Beta Basım, İstanbul.

Timur, T. (1992), "Osmanlı Mirası", Geçiş Sürecinde Türkiye, der. İ.C. Schick ve E. A. Tonak, Belge Yay. İstanbul.

Vergin, N. (1994), "Demokrasi ve Sivil Toplum", Yeni Türkiye, 1.

Vobruha, G. (2003), "Debate on the Enlargement of the European Union", Journal of European Social Policy, 13 (1).

Yalçın, M.C. ve Erbaş, A.E. (2004), "mekân ve Siyaset", Birikim, Mart.

Yeat, N. (2002), "Globalization and Social Policy", Global Social Policy, 2 (1).

Wallerstein, I. (1998), Liberalizmden Sonra, Metis, İstanbul.

Wivel, A (2004), "The Power Politics of Peace: Exploring the Link Between Globalization and European Integration from a Realist Perspective", Journal of the Nordic International Studies Association, 39 (1).

